

Dzieje biurokracji tom IV

Artur Górak
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

Kształtowanie przywilejów rosyjskiej służby cywilnej za Kaukazem w latach 1800-1844

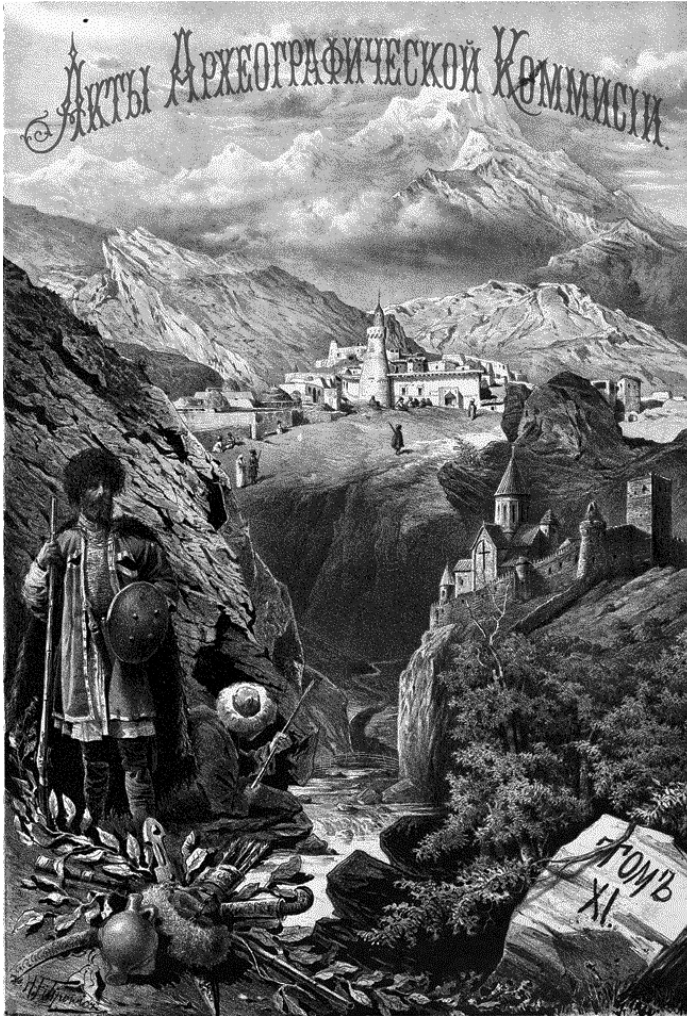
Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rosyjskich regulacji prawnych mających na celu ściąganie i zatrzymywanie urzędników za Kaukazem w kontekście późniejszych przywilejów dla urzędników rosyjskiego pochodzenia służących w Królestwie Polskim. W tym kontekście już na początku należy odpowiedzieć na pytanie: dlaczego warto zwrócić uwagę na Zakaukazie? Otóż w poszukiwaniu genezy narzędzi prawnych zastosowanych w Królestwie Polskim. Rozbiory Rzeczypospolitej i aneksja państwa Wschodniogruzińskiego oznaczały istotną zmianę w polityce Imperium Rosyjskiego względem państw ościennych. Poprzednio Rosja starała się utrzymywać półzależne państwa takie jak Rzeczypospolita, czy Gruzja i inne państwa na Kaukazie w charakterze buforów. Wraz z rozbiorami Rzeczypospolitej zdecydowano się przejść do bezpośredniej konfrontacji. Już wtedy część wysoko postawionych dygnitarzy rosyjskich ostrzegała, że bezpośrednia rywalizacja z państwami Europy zachodniej oraz Turcją i Persją może przynieść Rosji zgubę. Zresztą wkrótce Rosja będzie musiała prowadzić wojny na wszystkich odkrytych w ten sposób frontach, co omal nie doprowadziło do ziszczenia tych przepowiedni. Być może pod wrażeniem tych wydarzeń Rosja decyduje się w tym okresie na wprowadzenie na swoich zachodnich rubieżach (w Finlandii i Polsce) szerokich autonomii. Jednak po kilku latach wraca do polityki podbojów, co możemy obserwować w regionie kaukaskim.

Należy podkreślić, że anektując królestwo Kartlii i Kachetii (Wschodniogruzińskie) zdecydowano się na zarządzanie nim za pomocą administracji rosyjskiej i tylko przy symbolicznym udziale miejscowych elit. Z drugiej strony nie można było zastosować rozwiązań już wypracowanych, ani dla tzw. guberni wewnętrznych, ani dla regionów zamieszkałych przez ludność koczowniczą, nie posiadającą większych tradycji państwowych. Dlatego też władze rosyjskie musiały opracować nowe formy zarządu, dla tzw. *образованных окраин*, a co za tym idzie odpowiedzieć sobie na pytanie: jaka ma być przyszłość ziem położonych za Kaukazem i ich mieszkańców, bądź co bądź po

części świadomych tradycji państwowych, w granicach Imperium Rosyjskiego?¹

Kaukaz



Źródło: *Акты Собранныя Кавказской Археологической Комиссии*, t. IX.

Jednak nowa polityka wymagała nowych środków. O ile na zachodzie Rosja stosowała wypróbowaną już metodę zarządzania za pomocą miejscowych elit, które

¹ Na temat poszukiwań odpowiedniego ustroju administracji rosyjskiej w tym regionie patrz: A. Górak, *Ustrój administracji rosyjskiej na Kaukazie (1785-1844)*, [w] *Kaukaz w stosunkach międzynarodowych. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, pod red. P. Olszewskiego i K. Borkowskiego, Piotrków Trybunalski 2008, s. 87-115.

miałyby się ostatecznie zrusyfikować i same stać się narzędziem rusyfikacji, to za Kaukazem z różnych przyczyn zaczęto kształtować nowy model, który ostatecznie został przeniesiony na inne tereny. Model ten zakładał szybką unifikację a następnie rusyfikację terytoriów z odsunięciem i do pewnego stopnia dyskryminacją miejscowych elit jako nosicieli tradycji państwowej i kultury (w tym politycznej) konkurencyjnej dla rosyjskiej.

„Rusyfikacja” nie jest tu terminem do końca trafnym i dotyczy jedynie pewnych grup czy warstw miejscowej ludności – zasadniczo niższych. Głównym środkiem była kolonizacja (także przymusowa – na „Ciepłą Syberię” zsyłano przestępców państwowych i włóczęgów), przejmowanie własności ziemskiej – dużej i małej oraz zasiedlanie lepszych ziem rosyjskimi chłopami oraz kozakami. Istotną częścią tego planu była obecność armii rosyjskiej (oficerom tam służącym wypłacano podwójne wynagrodzenie) oraz sprowadzanie urzędników z wewnętrznych guberni Imperium. W obu przypadkach starano się aby rodziny żołnierzy, kozaków i urzędników osiedliły się tam i stanowiły podstawę rosyjskiego panowania. Urzędnicy przychodzili na Kaukaz za armią. Kolonizacja urzędnicza wymagała stworzenia odpowiednich warunków i zachęt, ale była istotnym elementem rosyjskiej społeczności w regionie – jej elitą.

Ramy chronologiczne naszych poszukiwań to okres od aneksji Kartlii i Kachetii do powołania namiestnictwa w Tbilisi. Pierwsze namiestnictwo kaukaskie (istniejące pod koniec panowania Katarzyny II) obejmowało tereny od ujścia Wołgi do tzw. linii kaukaskiej, czyli pasa umocnień ciągnących się od Morza Czarnego do Kaspijskiego i sukcesywnie przesuwanych na południe – najdłużej ciągnącego się wzdłuż rzek Kubań i Terek wpadających odpowiednio do tych mórz. Kolejnymi stolicami tego namiestnictwa był Jekatierinograd i Astrachań. Drugie namiestnictwo kaukaskie ze stolicą w Tbilisi zostało powołane w 1844 r. i łączyło rosyjski Kaukaz z Zakaukaziem.² Trzeba jednak podkreślić, że już wcześniej połączono zarząd administracyjny i wojskowy (zarówno wojsk regularnych jak i kozackich – kubańskiego i tereckiego). Doszło do tego w wyniku przejścia Rosji od polityki pokojowego protektoratu nad plemionami górskimi do bezwzględного podboju, wysiedleń, kolonizacji i rusyfikacji. Wywołana w ten sposób wojna kaukaska ciągnęła się (periodyzacja jest tu różna) od 1817 do końca lat 50-tych i przyniosła zupełnie niespodziewanie wiele klęsk militarnych Rosji, ale ostatecznie, co odzwierciedla dzisiejsza sytuacja na tych terenach, Rosja osiągnęła swój cel.³

Ktoś mógłby powiedzieć, że Rosja w całości składa się z pograniczy i zapewne miałaby rację. Jednak Gruzję i Królestwo Polskie w granicach Rosji łączy wiele podobieństw niezwykle nośnych dla historyka.

² Biorąc pod uwagę kryteria administracyjne periodyzacja będzie wyglądać następująco: I. Pierwsze namiestnictwo i general gubernatorstwo na północ od Kaukazu; II. Głównozarządzający Gruzją i dowódca linii kaukaskiej (1801–1840). III. Okres reform (1840–1844). IV. Drugie namiestnictwo (1844–1883), III. Głównokierujący (1883–1905); IV. Trzecie namiestnictwo.

³ Datą krytyczną w wojnie kaukaskiej był rok 1840. Górale podjęli wtedy zdecydowane kroki przeciwko rosyjskiej agresji i zniszczyli kilka twierdz. Wtedy też Szamil zjednoczył górali czeczeńskich i dagestańskich. W kilka lat zorganizował państwo (imamat), które upadło dopiero w 1859 r. - М. В. Зайцев, *Историческая география России. Учебное пособие для студентов Саратовского государственного университета*, Saratow 2006, s. 130.

W historiografii polskiej, a jeszcze silniej w przekonaniu historyków polskich zajmujących się XIX wiekiem, panuje pogląd albo o wyjątkowości losów ziem polskich i ich mieszkańców w ramach Imperium Rosyjskiego albo o szczególnym podobieństwie sytuacji Królestwa Polskiego do Wielkiego Księstwa Finlandzkiego, co ujawnia się w nie tyle w publikacjach, ale w dyskusjach oficjalnych i nieoficjalnych. O ile to pierwsze przekonanie należy już raczej do przeszłości, to drugie ma się całkiem dobrze. Pomijam tutaj fakt, że porównanie do Finlandii było szczególnie nośne w minionym stroju i służyło pochwałom serwilistycznej postawy wobec Rosji.

Tymczasem, z punktu widzenia Petersburga, Finlandia niewiele ma wspólnego z Polską. Argumenty można by mnożyć wymieniając w tym miejscu jedynie kilka: brak tradycji państwowej, dominująca warstwa społeczeństwa (Szwedzi) doskonale znalazła się w państwie rosyjskim i była przez nie akceptowana na zasadzie podobieństwa do głównego źródła wyższych sfer biurokracji i armii – *остзейцѳов* lub tzw. Bałtów, ponadto była skutecznie szachowana przez władze rosyjskie ludnością fińską (można postawić pytanie czy Rosja Finów podbiła czy wyzwoliła?). Do Finlandii nie ściągano urzędników – wręcz odwrotnie Szwedzi finlandzcy byli cenionymi nabytkami dla rosyjskiego aparatu władzy. Warto jeszcze przytoczyć jeden argument Finlandia nie leżała na granicy z potęgami militarnymi i nie była terytorium strategicznym. Wszystkie te okoliczności odnoszą się natomiast do Gruzji, czy szerzej do Zakaukazia.

Przywileje dla urzędników przybywających na służbę do Gruzji

Imperium Rosyjskie dokonało aneksji Zjednoczonego Królestwa Kartlii i Kachetii czyli Gruzji Wschodniej 12 września 1801 r.[st.st.]⁴ ale dopiero 8 maja 1802 r.[st.st.] uroczystie zainaugurowano działalność rosyjskiej administracji.⁵

W pierwszym okresie władze rosyjskie skupiały się na zachęcaniu urzędników do służby w Gruzji za pomocą coraz wyższych i przyznawanych coraz to nowym kategoriom urzędników jednorazowych zapomóg na przejazd i zagospodarowanie. Już w 1801 roku pojawia się pierwsza generalna regulacja. Bodziec był niezwykle prosty, w postaci zapomogi finansowej w wysokości $\frac{1}{3}$ wynagrodzenia rocznego (*третнее жалованье*).⁶

⁴ Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание первое [dalej jako: PSZRI I], t. XXVI (1800–1801), № 20007, 12 IX 1801 r.[tu i dalej w odniesieniu do źródeł – st.st.], об учреждении внутреннего в Грузии управления с приложением манифеста к грузинскому народу,

⁵ Н. Ф. Дубровин, *История войны и владычества русских на Кавказе*, t. 3, Sankt Petersburg 1887, s. 444, 447; Zgodnie z «Положением об управлении Грузией» z 12 września 1801 r. organem zwierzchnim w Gruzji był głównodowodzący (na to stanowisko mianowano К.Ф. Кнорринга), drugą drugim pod względem znaczenia był rządca (правитель) Gruzji, stojący na czele Najwyższego Rządu Gruzjińskiego (pierwszym prawicielem był П. И. Коваленский). Brat П. И. Коваленского został mianowany naczelnikiem ekspedycji spraw skarbowych i ekonomicznych (wtedy Rząd składał się z czterech ekspedycji). Stanowisk gubernatora i wicegubernatora nie przewidziano jednak stanowisko правителя uważano za odpowiednik gubernatorskiego. Natomiast naczelnika ekspedycji skarbowej uważano za odpowiednik wicegubernatora ponieważ w Rosji stał on na czele izby skarbowej. Gruzję podzielono na pięć powiatów na czele z sądem powiatowym i zarządem policji ziemskiej (w powiatach też funkcjonowali komendanci) - PSZRI I, t. 26, (1800–1801), № 20007; С. А. Тучков, *Записки. 1766-1808*, [w] *Кавказская война: истоки и начало. 1770-1820 годы*, oprac. Я. А. Гордин, Б. П. Миловидов, seria: *Воспоминания участников Кавказской войны XIX века*, Sankt Petersburg 2002, s. 258; С. Эсадзе, *Историческая записка об управлении кавказом*, t. I, Tbilisi 1907, s. 53-55.

⁶ PSZRI I, t. XXVI (1800-1801), № 20067, 5 XII 1801 r., высочайшее утвержденный доклад Сената о выдаче третнего жалованья не в зачет определяющимся в Грузию чиновникам.

Pierwszy głównozarządzający w Gruzji gen. K. F. Knorring⁷ sam wybrał urzędników (głównie z grona oficerów) na stanowiska w tworzonej administracji rosyjskiej w Gruzji i zwrócił się o wypłacenie im pieniędzy na przejazd do Tbilisi (tzw. *прогонные деньги*). Uzasadniał przy tym, że „udając się do oddalonego od ojczyzny kraju, powinni posiadać w drodze i przy zakładaniu swojego mieszkania dodatkowe środki”. Senat poparł prośbę generała rozbudowując nieco argumentację: „[...] aby nowość kraju nie powodowała wstępu do służby”. We wniosku Senatu do imperatora o aprobatę zaznaczono, że dotyczy to powinno także urzędników kierowanych do Gruzji w przyszłości, ale tylko na nowotworzone stanowiska (pierwsze wakaty). Powołano się tutaj na precedens w postaci ukazu Katarzyny II z 13 kwietnia 1793 r. [st.st.] na rzecz urzędników kierowanych na służbę „do guberni nowoprzyłączonych od Polski”. Tak więc pierwsza rekrutacja miała charakter imiennych zaproszeń głównozarządzającego dla urzędników i *правителя* dla kancelistów skierowanych do znanych lub polecanych im osób („przy otwarciu w Gruzji Rządu urzędy zostały zapelnione służbą kancelaryjną, na zaproszenie i z wyboru ówczesnego rządcy Gruzji Kowalenskigo⁸). Oczywiście taka sytuacja sprzyjała korupcji, która osiągnęła tak znaczne rozmiary, że pierwsza ekipa popadła w niełaskę. Odpowiedzialnością obarczono głównie P. I. Kowalenskigo, który nie potrafił przedstawić rachunków z gospodarowania w kraju a pewnym kuriozum był fakt płacenia urzędnikom suknem.⁹

Dziesięć lat później przywoływano pierwszy kontyngent urzędników rosyjskich jako jedną z przyczyn niezadowolenia Gruzynów z rosyjskiego panowania pisząc o nich jako o ludziach „без всякого разбора и нравственности”. Choć i późniejsi *czynownicy* oskarżani byli o zły wpływ na miejscowe społeczeństwo: „dysponować cudzym majątkiem, [...] ostatecznie takie sposoby wskazali im rosyjscy urzędnicy, przybyli tu z Rosji prawie w nędzy i za pomocą takich środków polepszający swoje położenie.”¹⁰

Zapomoga na przejazd i zagospodarowanie była bodźcem jednorazowym i nie powiązany z żadnymi zobowiązaniami ze strony urzędnika. Nie trudno wyobrazić sobie możliwości nadużyć z tym związanych. Po doświadczeniach wynikłych z tego faktu, dwa lata później, wydano następny ukaz, tym razem położono nacisk nie tylko na ściąganie na służbę, ale i na jej wieloletnie kontynuowanie. Jednak ciężkie warunki pracy powodowały, że zachęty nie były wystarczające.

Kolejny głównozarządzający w Gruzji (jednocześnie inspektor linii kaukaskiej i wojskowy gubernator astrachański), gruziński renegat gen. ks. P. D. Cicjanow (Cicisz-

⁷ W oparciu o jego ocenę sytuacji car podjął decyzję o aneksji Gruzji mimo sprzeciwu A. R. Rumjancewa, ks. A. A. Czartoryskiego i W. P. Koczubeja. Rządcą działu cywilnego został przy nim P. I. Kowalenskij. Wkrótce „в управлении их обнаружили чрезвычайныя казнокрадство и взяточничество” - *Knorring, Карл Феодорович*, [hasło w] A. A. Половцов, *Русский Биографический Словарь*, t. XII, s. 4-5.

⁸ *Акты Собранные Кавказскою Археографическою Комиссиею* [dalej jako: АКАК], t. IV, red. Ад. Берже, Tbilisi 1870, s. 49, № 49, рапорт кол. сек. Васильева ген. Тормасову, от 18 января 1811 г., за № 60.

⁹ АКАК, t. II, red. Ад. Берже, Tbilisi 1868, s. 23, № 27, рескрипт кн. Цицианову, от 14 февраля 1803 г., за № 225; С. Эсадзе, dz. cyt., s. 53-55.

¹⁰ АКАК, t. V, red. Ад. Берже, Tbilisi 1873, s. 212, № 276, проект всеподданейшого доклада ген. Ртищева.

wili)¹¹ zwrócił się bezpośrednio do cara aby ten:

[...] wakujące stanowiska w etacie Rządu Gruzjińskiego pozwolił zapełnić ludźmi przydzielonymi do Heroldii, w miarę możliwości osobami ofiarnymi, wykwalifikowanymi i nie rozpustnego prowadzenia się, na które zapotrzebowanie, dla zachowania zaufania do nowych władz, rośnie razem z odległościami do urzędów do których są kierowani. A że ci ostatni zajmują już nie pierwsze wakaty, ale [...] dopiero mające powstać, gdy przyłapanych przeze mnie na uchybieniach i niesolidności urzędników będzie można zamienić lepszymi, to celem przyciągnięcia do Gruzji ludzi godnych i gorliwych, ośmielam się prosić dla nich, ze względu na długość czekającej ich drogi, najmiłościwszej aprobaty, jakiej wasza cesarska wysokość udzielić raczy, dla zrównania ich z zajmującymi pierwsze wakaty najwyższej podarowanych diet podróżnych [прогонов] w zależności od rang i nie zaliczanych do zapomóg w postaci $\frac{1}{3}$ wynagrodzenia [третьего жалования]. Natomiast dla obsadzenia wakujących stanowisk komendantów, które w dalszym ciągu nie są zapełnione z tego jedynie powodu, że z pułków stacjonujących w Gruzji nie można delegować nawet niewielkiej ilości oficerów sztabowych wobec zapotrzebowania na nich na froncie, a tym bardziej z powodu przewidywanych ruchach wojsk, - w tym celu ośmielam się wyrazić opinię, czy nie będzie dogodnie waszej cesarskiej mości skierować do Gruzji kilku oficerów sztabowych [...]."¹² [tu i wszędzie tłum aut.].

Z perspektywy czasu urzędnicy ściągnięci przez pierwszą ekipę okazali się elementem cenionym (określano ich mianem „*достойнейших*”) i trwałym - „z grona których pozostający także obecnie [w 1811 r.] zajmują nie drugorzędne stanowiska”. Jednak wielu z nich zmarło lub wyjechało wobec uciążliwości klimatu a szczególnie zarazy szalejącej w Gruzji w 1803 r.

W wyniku kolejnych próśb Ciczjanowa postanowiono, aby każdego urzędnika, który chciałby służyć w Gruzji, przy nominacji na stanowiska sekretarskie lub kancelaryjne, awansować w rangach.¹³ Już za sam przyjazd nagradzano rangą asesora kolegiального, stopień odpowiadający majorowi.¹⁴ Nie wymagano przy tym jak w Rosji odpowiedniego wykształcenia lub zdania egzaminu. Ponadto nadal wypłacano bezzwrotną zapomogę itp. Jednak gdy wieści o warunkach życia i pracy w Gruzji rozeszły się w Rosji, już żaden pracownik kancelaryjny nie zgłosił się dobrowolnie do pracy w tamtejszej administracji. Dlatego konieczna była pomoc Senatowi, który od tej pory zajmował się wysyłaniem kancelistów do Gruzji. Co ciekawe Senat kierował za Kaukaz kancelistów z guberni „małorosyjskich”.¹⁵

¹¹ W 1794 r. kilkakrotnie wyróżnił się w walkach z powstańcami na Litwie, co przyniosło mu order i wielki majątek w guberni mińskiej oraz nadało rozmachu jego karierze. We wrześniu 1802 r. został mianowany na stanowisko Knorringa a przybył do Gieorgijewska na początku grudnia. - Б. Савинков, *Цицианов, князь Павел Дмитриевич*, [hasło w] *Русский Биографический Словарь*, red. А. А. Половцов, Moskwa 1896-1918, t. XXVIII, s. 499-508.

¹² АКАК, t. II, dz. cyt., s. 31, № 39, всеподданнейший рапорт кн. Цицианова, от 27 апреля 1803 г.

¹³ PSZRI I, t. XXVII (1802-1803), № 21087, 19 XII 1803, именный данный Сенату, О повышении чинами отправляющихся в Грузию на службу.

¹⁴ Takim kaukaskim kolegialnym asesorem był mjr Kowalew z powieści Gogola „Nos”

¹⁵ АКАК, t. IV, dz. cyt., s. 49, № 49, рапорт к.с. Васильева ген. Тормасову, от 18 января 1811 г., за № 60.

Jeśli zaś chodzi o urzędników na wyższe stanowiska, to ci jak zawsze funkcjonowali na zasadach indywidualnych a otrzymywane przez nich nagrody często przewyższały wieloletnie uposażenie na posadzie średniego szczebla. We wspomnianym ukazie podkreślono jednak, że urzędnicy muszą przesłużyć rok od momentu przybycia na miejsce i dopiero wtedy powinni otrzymywać patenty na wyższą rangę. Ci zaś, którzy z powodu niezdatności lub na własną prośbę zwolnią się wcześniej nie będą mieli prawa do rangi wyższej.

Mimo tych przywilejów, ciężkie warunki służby i niedotrzymywanie przez władze obietnic zawartych w ukazach powodowały, że urzędnicy szybko opuszczali Gruzję. Było to stałym utrapieniem miejscowych zwierzchników ponieważ przywileje dotyczyły urzędników ściąganych na „pierwsze wakaty” a nie ich następców a do tego nowych urzędników trudno było ściągnąć a jeśli już to się udało, to mijał jakiś czas zanim zapoznali się ze specyfiką pracy za Kaukazem. Problemy te dobrze naświetla inny raport Cicianowa:

Urzędnicy Najwyższego Rządu Gruzjińskiego mianowani na pierwsze wakaty, korzystali z miłosierdzia waszej cesarskiej mości w postaci darowania im bezzwrotnie $\frac{1}{3}$ wynagrodzenia i diet podróży jednocześnie. A że wielu z nich, a szczególnie służba kancelaryjna z niższymi ober oficerskimi rangami odeszła i ciągle odchodzi ze służby, nie przepracowując roku, to ośmielam się prosić najwyższego pozwolenia waszej cesarskiej mości czy nie będzie korzystnie polecić nie wydawać takiej jednorazowej nagrody urzędnikom, którzy nie przesłużyli roku, [...] aby w ten sposób [...] z wielkiej szczodrości waszej cesarskiej mości nie mogli korzystać urzędnicy niegodni i niedbali, uważający za obowiązek zwierzchności corocznie ich nagradzać za to, że służą w oddaleniu.”¹⁶

Przewidziano też zachęty dla urzędników do jeszcze dłuższej służby. Urzędnicy zwalniali się po 4-ech latach również otrzymywali awans w rangach a tym którzy chcieli dalej służyć w Gruzji należało skracać okres wysługi do awansu w rangach o połowę w stosunku do ogólnie przyjętego. W ukazie tym podkreślono także, że ogólna zasada o mianowaniu urzędników na stanowiska odpowiadające ich rangom (o jedną klasę niższe lub wyższe) nie odnosi się do Gruzji a urzędnicy mają być mianowani „ze względu na zdolności i na wniosek władz”. Wkrótce regułę tę powtórzono i rozciągnięto na inne uprzywilejowane terytoria Imperium argumentując ten krok „niedostatkiem urzędników i innymi lokalnymi niedogodnościami.”¹⁷ W kolejnym ukazie tak uzasadniano tę regulację: „Służący zaś w Gruzji zajmują w większości stanowiska nieposiadające określonych klas [...], celem zachęcenia do służby w kraju tak oddalonym, i żeby stanowiska nie były pozbawiane uzdolnionych i zacnych ludzi.”

Możliwość zajmowania stanowisk niezależnie do ich klasy spowodowała jednak pewne komplikacje przy wypłacaniu pieniędzy na delegacje dlatego też jesienią

¹⁶ АКАК, т. II, dz. cyt., s. 53-54, № 82, всеподданнейший рапорт кн. Цицианова, от 26 февраля 1805 г., за № 27.

¹⁷ PSZRI I, t. XXVIII (1804-1805), № 21273, 22 IV 1804 г., именной данный Сенату, Об определении, впрядь до указа, к статским должностям в Сибири, Новороссийских, Астраханской и Кавказской губерниях и в Грузии по усмотрению способностей и представлений начальств.

1807 roku polecono określać wysokość delegacji odpowiednio do klasy stanowiska a nie rangi urzędnika.¹⁸ Czyli rozstrzygnięto kwestię na korzyść urzędników.

Jeśli zaś chodzi o miejscowe zasoby kadrowe to władze od początku uznały, że miejscowe elity nie zasługują na zaufanie w realizacji „*русского дела*”. Z drugiej strony starano się zyskać przychylność miejscowych elit rozumiejąc, że bez ich poparcia nie uda się utrzymać rosyjskiego panowania w Gruzji. Oczywiście na początku obiecano im udział we władzy a nawet nienaruszalność kodeksu cywilnego króla Wachtanga. Później utrzymywaniu się na stanowiskach tzw. „*раццов грузинских*” sprzyjało obowiązywanie właśnie tego nieznanego Rosjanom kodeksu podobnie jak inne obyczaje a przede wszystkim język. Dlatego też w omawianym okresie przedstawiciele elit gruzińskich zajmowali specjalnie dla nich zastrzeżone stanowiska w administracji i sądownictwie. W sferze działania tego ostatniego pojawił się nawet projekt nawiązujący do rozwiązań przyjętych na Ziemiach Zabranych. Zakładał on aby: „*Na wzór guberni, utworzonych w kraju przyłączonym od Polski do Imperium Rosyjskiego, do sądów powiatowych i sędziami mianować gruzińskich książąt i szlachtę, podobnie jak i asesorami.*”¹⁹

Początkowo większość posad zajmowali jedyni dyspozycyjni ludzie - oficerowie rosyjskiej armii. Od początku jednak uważano, że należy ściągnąć urzędników z Rosji. Tymczasem możliwość łatwego zysku i niekontrolowanego „*господарования*” na dalekich kresach przyciągnęły na Kaukaz wszelkiego rodzaju awanturników, nierzadko już znanych z rozlicznych nadużyć. Jeden ze znawców Kaukazu A. P. Fadiejew, cytując wspomnienia jednego ze współczesnych, pisał: „*Kaukaz w tym czasie był azyłem i punktem zbornym różnych cwaniaków i poszukiwaczy sposobu wynurzenia się z bagna lub niezręcznego położenia*”²⁰. To była charakterystyczna cecha pierwszych kontyngentów kaukaskich „*czynowników*”. Jednak główną zachętą do służby na Kaukazie stały się przywileje urzędnicze. Za rządów kolejnych głównozarządzających, po zabitym w 1806 r. pod Gandzą Cicianowie, zajętych wojnami z Turcją, Persją i Imerecją, aktywność prawodawcza na tym polu zamarła.²¹ Tymczasem bez kolejnych przy-

¹⁸ PSZRI I, t. XXIX (1806-1807), № 22631, 23 IX 1807 r., сенатский, по высочайшее утверждённому докладу, О выдаче прогонных денег чиновникам, служащим в Грузии и командируемых от начальств для исправления комиссий не по чинам их, а по классам тех мест, какия они занимают.

¹⁹ АКАК, т. IV, dz. cyt., s. 11, № 3, доклад Верховного Грузинского Правительства Экспедиции Суда и Расправы отправляющего должность начальника, советника н.с. Евдокима попова, генералу Тормасову, от 23 мая 1809 г.

²⁰ А. В. Фадеев, *Россия и Кавказ в первой трети XIX в.*, Moskwa 1960, s. 242-243.

²¹ Kolejnymi głównozarządzającymi w Gruzji byli: Иван Васильевич Гудович - pochodził z polskiej szlachty; brał czynny udział w wyniesieniu na tron Stanisława Augusta; w 1792 mianowany astrachańskim (kaukaskim) generał-gubernatorem (z pozostawieniem na stanowisku generał-gubernatora rizańskiego i tambowskiego), w 1798 polecono mu zdać stanowisko, potem pełnił różne funkcje na Wołyniu, Podolu i Ukrainie; 2 VI 1806 mianowany głównodowodzącym w Gruzji, guberni astrachańskiej i obwodzie kaukaskim, 5 III 1809 r. zwolniony (z powodu choroby) po nieudanych szturmach Achalkalaki i Erewania - [hasło w] Д. Н. Шилов, Ю. А. Кузьмин, *Члены Государственного Совета Российской Империи (1801-1906). Биобиблиографический справочник*, Sankt Petersburg 2007, s. 256-261; Александр Петрович Тормасов - brał udział w działaniach wojennych na terenie Rzeczypospolitej w l. 1792-1795; wojskowy generał-gubernator kijowski (1803-1806); głównodowodzący wojskami w Gruzji (3 IX 1808-6 VII 1811), mianowany 14 II 1809 r. - tamże, s. 787-790; С. Масловский, *Тормасов, граф Александр Петрович*, [hasło w] А. А. Половцов, *Русский Биографический Словарь*, Moskwa 1899-1918, t. XXVII, s. 148-158; Филипп Осипович Паулуччи - Włoch w służbie

wilejów dla urzędników działalność administracji rosyjskiej nie byłaby możliwa.

Pokazują to nasilające się problemy z obsadą niższych stanowisk urzędniczych i kancelaryjnych, które doskonale ilustruje raport hr. I. W. Gudowicza do Senatu Rządzącego z 11 października 1807 r. [st.st.]

Powszechny w Rządzie Gruzji brak urzędników i służbie kancelaryjnej oraz słaba nadzieja że nawet przy pomocy wezwań Senatu Rządzącego można będzie zatrudnić potrzebną ich ilość, ostatecznie postawiło Rząd w sytuacji w której nie ma możliwości działania. Liczne Sądy Powiatowe już teraz są przytłoczone brakiem służby kancelaryjnej, zaś żądania ich w tym przedmiocie Ekspedycja Wykonawcza²² odkłada do czasu przybycia urzędników z Rosji, na wysłanie których nie ma żadnych widoków. Tak silna niechęć do służby w Gruzji zwiększa się jeszcze, ponieważ znajdujący się tu urzędnicy, służący nienagannie, nie wszyscy korzystali z obiecanych dobrodziejstw, wyrażonych w najwyższym ukazie z 19 grudnia 1803 roku. Niepewne nadzieje w tej sprawie obnażają wszelkie niedogodności ich sytuacji, które zwiększa oddalenie od ojczyzny oraz niedostatki znoszone z powodu drożyzny prowiantu i wreszcie ograniczenie, które z konieczności stosuje Rząd w przenoszeniu i zwalnianiu, stawia im ten kraj w złym świetle. Przedstawivszy na rozpatrzenie Senatu Rządzącego wszystko wyżej opisane, ośmielam się najpokorniej prosić: wszystkich tych urzędników i kancelistów, przedstawionych do nagrody w wysłanych przeze mnie spisach do ministra sprawiedliwości a od niego przesłanych na rozpatrzenie Senatu Rządzącego, nagrodzić rangami ze starszeństwem od dnia, w którym skończyła się wysługa określonego przez prawo okresu czasu. W ten sposób wzmocni się ich gorliwość, wzbudzi się zapał i inni godni ludzie, widząc takie nagrodzenie tu służących, będą przyjeżdżać na służbę.²³

Braki kadrowe w istotny sposób wpływały na jakość pracy administracji w Gruzji. Czasami powodowało to interwencje władz centralnych. 29 lutego 1808 r. [st. st.] Senat wydał ukaz z powodu niedostarczenia skarbnikowi państwowemu sprawozdań przez ekspedycję skarbową Najwyższego Rządu Gruzjińskiego. Ukazem tym polecono Gudowiczowi rozwiązać problem braku służby kancelaryjnej w tej ekspedycji. W odpowiedzi głównozarządzający mógł jedynie zapewnić, że „dał polecenie [...] ekspedycji wykonawczej, aby ta z grona kancelistów nowoprzybyłych na służbę do Rządu Gruzjińskiego skierowała do niej [ekspedycji skarbowej] kilku znających dział skarbowy, [...]”²⁴ Przy tej okazji Gudowicz nie omieszkiał zaznaczyć, że brak urzędników to nie jedyny problem kadrowy a jeszcze poważniejszy to ich jakość. Podkreślił, że mianowani na służbę do Gruzji pracownicy kancelaryjni „большою частию негрязова

austriackiej, w 1807 r. przeszedł na służbę rosyjską, w 1810 r. został mianowany dowódcą sztabu korpusu gruzjińskiego, 6 VII 1811 został głównodowodzącym Gruzją, w lutym 1812 r. zdał dowództwo Rtyszczzewowi - К. Петров, Паулуччи маркиз Филипп Осипович, [hasło w] А. А. Половцов, dz. cyt., t. XVIII, s. 402-403; Николай Федорович Ртищев - 12 II 1812 r. został mianowany głównodowodzącym w Gruzji, 6 IV 1816 r. zdjęty ze stanowiska pełnił je do przybycia w 1817 r. gen. Jermołowa - Н. Н. Кашкин, Ртищев, Николай Федорович, [hasło w] А. А. Половцов, dz. cyt., t. XXIII, s. 349-353.

²² Odpowiednik ogólnorosyjskiego rządu gubernialnego w Gruzji [przyp. aut.].

²³ АКАК, t. III, red. Ад. Берже, Тбилиси 1869, № 25, s. 19.

²⁴ АКАК, t. III, dz. cyt., s. 22, №, рапорт гр. Гудовича Правительствующему Сенату, от 8 апреля 1808 г., за № 45.

и дурного поведения и к исправлению дел мало способные [...]”. Urzędników, którzy nie reagowali ani na prośby, ani na nagany, Gudowicz zmuszony był trzymać nocami w areszcie (zapewne żeby się nie upijali) a w dzień pod nadzorem zmuszać do pisania. Tylko w ten sposób prowadzenie spraw w urzędach mogło odbywać się w odpowiednim trybie.²⁵ Także i później władze były zmuszały kancelistów do pracy – przetrzymując ober-oficerów o chlebie i wodzie a niższych rangą karząc cielesnie.²⁶

Tak więc opracowano nie tylko system zachęt ale i środków przymusu. Warto w tym miejscu przypomnieć, że w tym okresie wolna od kar cielesnych była tylko szlachta. Wykorzystał ten fakt rejestrator gubernialny Mandienow, który skazany „za łapówki i inne postęпки na karę cielesną batami” wyłgał się przedstawiając oświadczenie wystawione przez książąt gruzińskich o rzekomym pochodzeniu od tzw. pierwszych obywateli Tbilisi, która to kategoria ludności równa była w Gruzji szlachcie i jako taka zwolniona z kar cielesnych.²⁷ Należy się zgodzić z opinią współczesnego opisywanym wypadkom urzędnika, że „środek ten, stosowany w ostateczności, nie może jednak wywoływać ani w pierwszych ochoty ani w drugich rzeczywistego umiarkowania

Inne zajścia, dobrze charakteryzujące niższych urzędników rosyjskich, miały miejsce w 1810 r. „W nocy z 8 na 9 listopada służący w rządzie kanceliści Rieznikow, Kowaliow, Aleksandrow i Moszczinskij oraz znajdujący się pod sądem 9-go jegierskiego pułku kapitan sztabowy Bondarienko, włamali się do kwatery innego urzędnika Ljaszenko a zastawszy go śpiącego zmuszali go do picia przyniesionej wódki, a potem, grożąc mu śmiercią, bili go kułakami i różgami, od tego nieludzkiego bicia Ljaszenko uratował się ucieczką ze swojej kwatery. Następnie ciż urzędnicy tej samej nocy okrążyli kwaterę urzędnika Czubarowa rzucali w nią kamieniami.”²⁸

Brakowało też kadr na wyższe stanowiska. Dlatego też w tym samym czasie Gudowicz wnioskował o wypłacanie podwójnej pensji oficerom sztabowym komen-derowanym na stanowiska naczelników okręgów.²⁹

Kwestia przyłączenia Gruzji oraz zarządzania nią nierozzerwalnie była związana z wydatkami na ten cel. W tym kontekście rozpatrywano też oczywiście wydatki na ściągnięcie i utrzymanie w Gruzji rosyjskich urzędników. Jednak jak można sądzić z wymiany opinii między Litwinowem, Tormasowem, ministrem spraw wewnętrznych i Gudowiczem podsumowującej ustrój administracyjny Gruzji ekonomiczność przedsięwzięcia nie była tu priorytetem. Litwinow, na podstawie doświadczenia wyniesionego ze stanowiska rządcy Gruzji uważał, że skarb ponosi corocznie znaczne wydatki na wynagrodzenia dla „całkiem niepotrzebnych urzędników”.³⁰ W odpowiedzi Gudowicz podkreślił, że nawet przy obecnej liczbie etatów Ekspedycja Skarbowa

²⁵ Tamże.

²⁶ АКАК, t. IV, dz. cyt., s. 49, № 49, рапорт к.с. Васильева ген. Тормасову, от 18 января 1811 г., за № 60.

²⁷ Тамże, s. 954, № 1450, письмо кн. Лопухина к ген. Тормасову, от 14 сентября 1809 г.

²⁸ Тамże, s. 956, № 1457, рапорт ген.-м. Ахведрова ген. Тормасову, от 30 ноября 1810 г.

²⁹ АКАК, t. III, dz. cyt., s. 5, № 26, отношение гр. Гудовича к гр. Кочубею, от 22 октября 1807 г., за № 112.

³⁰ АКАК, t. IV dz. cyt., s. 3, № 1, отношение гр. Гудовича к кн. Куракину, от 30 января 1809 г., за № 12.

ledwo daje radę „szczególnie mając większość urzędników kancelaryjnych, którzy są tu przysyłani z Rosji, wątpliwego prowadzenia się[...]”.³¹

Należy przy tym pamiętać, że władze nie mogły sobie pozwolić na zwolnienie nawet najgorszych pracowników („*малоспособных и порочных*”), ponieważ spowodowałyby to jeszcze większe opóźnienia w załatwianiu spraw. Stosowanie kar pieniężnych także nie wchodziło w grę, ponieważ mimo pobierania wyższego wynagrodzenia ledwo mogli się utrzymać. Precyzyjnie wyjaśniają ten pozorny paradoks wyliczenia zawarte w raporcie Wasijewa.³²

Z tego okresu warto zwrócić uwagę na ukaz z 1811 r. - wydany z inicjatywy oberprokuratora A. Z. Chitrowo³³. Do tego czasu Senat już cztery razy przeprowadził akcję kompletowania stanowisk kancelaryjnych w Gruzji i mimo przywilejów дарowanych w 1803 r. - „był i obecnie występuje brak tychże, który jest tym dotkliwszy, że niektórzy ludzie wysyłani tutaj przez urzędy okazują się być pozbawieni odpowiednich sposobności i są krnąbrnego prowadzenia się.”³⁴

Procedura rekrutacji powodowała pewne problemy już w Rosji. Oberprokurator zwrócił uwagę, że Senat mianując różnych urzędników na służbę w Gruzji, jednocześnie kierował do skarbnika państwa wnioski o wypłacenie z góry na przejazd $\frac{1}{3}$ wynagrodzenia i diet podróжных a ten takie wypłaty zatwierdzał. Urzędnicy zaś po otrzymaniu pieniędzy i paszportu z Heroldii na wolny przejazd do miejsca służby wcale tam nie wyjeżdżali. Korzystali z tego, że mogli bezkarnie żyć w dowolnie wybranym mieście. Ponadto często się zdarzało, że nie posiadając innego majątku poza otrzymanymi pieniędzmi, wydawali je nie widząc żadnych ku temu przeszkód. Działo się tak, ponieważ Heroldia po wydaniu paszportu nie zajmowała się dalej sprawą z kolei urząd do którego wysyłano urzędnika daremnie oczekując na jego przyjazd prowadził czasochłonną korespondencję wyjaśniającą. W tym czasie urzędnicy ci mogli prowadzić swobodne życie w stolicy legitymując się wydanym paszportem. Przykładem służy historia registratora kolegijskiego Weneckiego, mianowanego na służbę do Gruzji: „otrzymawszy paszport z heroldii 27 marca tego roku [1811], i wzięwszy z kasy 236 rubli 19 kopiejek, mieszkał w Sankt Petersburgu, włóczył się po szynkach i dopiero 3 maja został zatrzymany przez policję za pijaństwo”.³⁵

Oberprokurator podjął działania nadmiernej swobody urzędników. Szczególnie drażniło władze, że w tym czasie urzędnicy trwonili pieniądze otrzymane na poczet przyszłej służby. W ten sposób pozbawiali się środków na podróż do miejsca przeznaczenia a skarb ponosił nieodwracalną szkodę. Władze nie widziały możliwości zlikwidowania tego procederu ograniczając się do częściowego rozwiązania problemu.

W przyszłości jednocześnie z nominacją i poleceniem wypłaty pieniędzy wysy-

³¹ Tamże.

³² Tamże, s. 49, № 49, рапорт к.с. Васильева ген. Тормасову, от 18 января 1811 г., за № 60.

³³ PSZRI I, t. XXXI (1810-1811), № 24722, 13 VII 1811 г., сенатский, О наблюдении местному начальству за чиновниками, определяемыми в Грузию, Кавказскую и Сибирския губернии, дабы они отпраплялись туда без замедления.

³⁴ АКАК, т. IV, dz. cyt., s. 49, № 49, рапорт к.с. Васильева ген. Тормасову, от 18 января 1811 г., за № 60.

³⁵ „За сей поступок он Венецкий передан суду” - тамże.

lano władzom lokalnym polecenie nadzorowania urzędników, aby nie mogli prowadzić próżniaczego życia w stolicy. Jednocześnie zobowiązywano rządy gubernialne na trasie przejazdu urzędników do śledzenia ich za pomocą policji „i nie dozwalać zwlekać w podróży pod bezprawnymi powodami.” Najwyraźniej hulanki urzędników kierowanych do Gruzji nie były tylko problemem Petersburga.

W skrajnej sytuacji pojawiają się skrajne pomysły jeden z nich zakładał jednocześnie rozwiązanie braków kadrowych i zmniejszenie wydatków skarbu państwa na ten cel. Pierwsza jego część zawierała propozycje ograniczające możliwość wyludzenia pieniędzy i awansów przez urzędników. Proponowano awansowanie w rangach i wypłacanie bezzwrotnej zapomogi w wysokości $\frac{1}{3}$ rocznego wynagrodzenia dopiero po roku służby i to tylko wtedy, gdy urzędnik taki wykazał się umiejętnościami i dobrym prowadzeniem się. Od tego też momentu urzędnik mógłby korzystać z zasad awansowania określonych w punktach 3, 4 i 5 ukazu z 19 grudnia 1803 r. Ponadto pierwszy rok należałoby przesłużyć w Kancelarii Głównodowodzącego i Rządcy Gruzji, lub w ekspedycjach: wykonawczej, skarbowej lub sądu i rozprawy a wcześniejsze skierowanie ich do urzędów niższych projekt dopuszczał tylko z powodów szczególnych i po porozumieniu ekspedycji wykonawczej z dwoma pozostałymi. Już jednak druga część propozycji brzmi nieco koszmarnie.

Ministerstw Wojny uznaje za słuszne za najmniejsze występki na służbie wojskowej ober-oficerów przysłać tutaj dla poprawy; jeśli taki rodzaj kary rozprzestrzeniony zostanie także na urzędników cywilnych, a szczególnie na czasowo aresztowanych lub wykluczonych ze służby, to należy zakładać, że nie zabraknie ich w tym kraju. Tak więc, czy nie będzie pożytecznie zakomunikować Senat Rządzący lub ministra policji o wydaniu polecenia wszystkim urzędom, poza tymi z oddalonych północnych guberni, aby sekretarzy i kancelistów którzy dopuścili się drobnych przestępstw, posiadających odpowiednie kwalifikacje, na podstawie wyroków zamiast określonej kary kierować ich tutaj na zsyłkę, wysyłając ich z dietami podróżnymi na jednego konia i zapewnionym wyżywieniem z sumy 2000 rub. przyznanej dla każdej guberni na nieprzewidziane okazje, jednocześnie zawiadamiając o tym pocztą ekspedycję wykonawczą Najwyższego Rządu Gruzjińskiego z załączeniem kopii wyroków, aby tutejsze urzędy, gdzie im wyznaczy się służbę, znając ich przestępstwo, mogli kierować się także w powierzaniu spraw. Ażeby zaś takowi wysyłani w podróż nigdzie na próżno nie zatrzymywali się, obowiązkiem policji ziemskich i miejskich będzie dopilnować tego, a w przypadku choroby sprawować nad nimi opiekę, wykorzystując na ten cel fundusze należące do Urzędu Opieki Społecznej, informując o tym ekspedycję wykonawczą, gdzie i ile czasu kto przebywał w chorobie lub od niej umarł.

Zsyłka takiego pokroju ludzi do Gruzji może zastąpić wykonanie zasądzonego wyroku, a dla Rządu stać się wsparciem w załatwianiu spraw i zatrzymać na służbie wszystkich ochotników; jeśli ich liczba tak wzrośnie, że zaspokoi to potrzeby Rządu, to można ich wysłać na służbę do działu komisarskiego³⁶ i departamentu prowiantowego, tutaj także potrzebujących kancelistów, lub zaopatrywać w nich gubernię kaukaską, jakże łatwo może się okazać, że przestępstwa niektórych były następstwem nie moralności, a bardziej z powodu nieszczęśliwych okoliczności, i

³⁶ Zapewne chodzi o komisarzy prowentowych [przyp. aut.]

z tego powodu aby zesłaniem tutaj nie wywołać u nich rozpacz i w ten sposób nie pozbawić ich ochoty do pełnienia obowiązków, które mogłyby być im powierzone, zostawić możliwość miejscowym urzędom i samodzielnym organom uwzględniając ich pracę, zdolności i prowadzenie się po upływie dwóch lat lub więcej donosić do ekspedycji, w których resorcie pełnią oni służbę, o dobrym ich prowadzeniu się i porządnym wypełnianiu obowiązków, które, porównując z przeszłymi ich przestępstwami i z czasem tutejszego przebywania, prosić o zgodę rządcy Gruzji zdjęcia z nich zasądzonej kary i zaliczenia ich do służby kancelaryjnej na prawach ochotników – z takimi prawami zaczynają oni awanse w rangach i zajmowanie wyższych stanowisk, lub na ich wniosek są zwalniani z możliwością zamieszkania w centrum Rosji. Jeśli zaś kto w zachowaniu się od początku przybycia do Gruzji lub w ciągu wyznaczonego czasu nie sprawdzi się i ponadto da się poznać jako nieposłuszny i niedbały wobec obowiązków, to w wykonanie woli panów głównodowodzących, wyżej wyrażoną, niższych rangą karać cielesnie, a jeśli to nie poskutkuje, odsyłać ich do stacjonujących tu pułków celem wcielenia do służby wojskowej, z pleceniem być szeregowym przez pięć lat, informując o tym wtedy także Kolegium Wojenne. Posiadających zaś rangi ober-oficerskie trzymać najpierw pod strażą w pozostawieniu przy obowiązkach; a kiedy ten środek okaże się nieskuteczny, to biorąc pod uwagę poprzednie przestępstwo, jako nie mających już ani honoru ani umiemia, przedstawiać woli głównozarządzającego Gruzją poddanie ich dalszym karom.

Wszystkim tym wysyłanym z wyroków urzędów kancelistom wyznaczyć kwatery, - jedną dla niższych rang, a drugą dla mających rangi ober-oficerskie, nad ich prowadzeniem się zlecić nadzór policji; pierwszym wydawać prowiant w naturze, pobierając go ze zboża podatkowego w Gruzji, wynagrodzenia wydawać z kancelaryjnych sum po rublu na miesiąc, nawet sporządzić dla nich surduty na dwa lata z sukna wojskowego, a ponadto wydawać corocznie na koszule, krawatki, bieliznę, okrycie i buty po 15 rub. każdemu. Ober-oficerom zaś na utrzymanie ogółem wydawać każdemu na rok po 100 rub., a jeśli kto z tych ostatnich będzie nurzać się w pijaństwie i innych postępach nieprzystojących szlacheckiemu tytułowi, to trzymać go z niższymi kancelistami i tych samych warunkach. W przypadku drobnych schorzeń korzystać z tutejszych lekarzy miejskich, a jeśli któregoś [choroba] zmorzy na dłużej, z powodu braku tutaj miejskiego lazaretu, skierować go do szpitala wojskowego, płacąc za lekarstwa z ich wynagrodzenia, a jeśli w utrzymaniu ich zauważone będzie pijaństwo, mogące pozbawić ich środków do życia przydzielić im oficera, któremu wszystkie przeznaczone im pieniądze powierzać a którego obowiązkiem będzie, jako kuratora, zaopatrywać ich w żywność i odzież, prowadząc na to wszystkie rachunki i przedstawiając je ekspedycji skarbowej do rewizji.³⁷

Jednocześnie autor projektu podkreślał, że nawet po wprowadzeniu go w życie pieniędzy na wydatki kancelaryjne³⁸ urzędów gubernialnych i pięciu powiatowych będą nadal zbyt szczupłe. Negatywnie zaopiniował tę koncepcję gubernator M. Ł. Malinskij twierdząc, że nie może się zgodzić aby „ludzie rozpustni i szkodliwych wartości mogli zarazić nimi także pozostających na służbie i wprowadzili między nich i rdzennych mieszkańców nowe rozpusty, nie mówiąc o tym, że dla zapobieżenia ich

³⁷ АКАК, т. IV, dz. cyt., s. 49, № 49, рапорт к.с. Васильева ген. Тормасову, от 18 января 1811 г., за № 60.

³⁸ Канцелярские суммы – pozycja budżetu przeznaczona m.in. na opłacenie kancelistów najemnych.

ucieczkom potrzeba niemało straży, na utrzymanie której nie stać ich”.³⁹

Deklaratywnie najbardziej zdecydowanym przeciwnikiem nadużyć urzędniczych był głównozarządzający markiz Filip Osipowicz Paulucci (ros. Паулуцчи). Postać niezwykle barwna, pasująca bardziej do wieku XVIII. Zaraz po objęciu stanowiska wystosował odezwę do mieszkańców Gruzji, w której zapowiadał: „od teraz najsurowiej karane będą wszelkie ze strony urzędników rosyjskich nadużycia, jak: bezprawne ściąganie danin z mieszkańców, łapówki, oszukiwanie na wadze, zbędne nakazy itp., a ponadto daję wszystkim i każdemu pełne prawo podawać mi prawdziwe skargi nawet na naczelników okręgowych, komendantów, kapitan-isprawników, komisarzy prowiantowych i na kogokolwiek innego [...]”. Jednocześnie jednak zastrzegł, że „z równą surowością ściągną na siebie fałszywi donosiciele”.⁴⁰ Już miesiąc później donosił o pierwszym sukcesie. Wojskowy wysłany do chana szirwańskiewgo Mustafy co prawda przyjął od niego ryż warty 10 tys. rub. sr., ale przekazał go na potrzeby skarbu. Za ten uczynek markiz prosił „uszcześliwić go darowaniem mu najwyższego reskryptu z miłościwym objawieniem monarszego zadowolenia.”⁴¹ Niestety nie wiemy, jak gen.-m. Chatuncow (bo o nim mowa) zareagował na taki sposób wynagrodzenia jego szlachetnego postępkowi?! Nic też nie wiadomo aby postawa markiza Paulucci przyniosła jakieś efekty.

Z tego okresu dysponujemy przekazem o głośniejszym konflikcie w sferze najwyższych urzędników rosyjskich w Gruzji. Otóż poprzednik Paulucci’ego – gen. Tormasow aresztował prokuratora Najwyższego Rządu Gruzińskiego niejakiego Płachotina. Gdy Paulucci (następca Tormasowa) otrzymał pismo ministra sprawiedliwości Dmitriewa z postanowieniem cara o bezprawności tego aresztu wziął stronę Tormasowa. Nie ma tu miejsca na przytaczanie szczegółów hulaszczego życia Płachotina ciekawa jest natomiast jego kariera. Został przysłany ze stolicy za czasów Cicianowa na stanowisko sekretarza. Już po kilku miesiącach został przeniesiony do jednej z ekspedycji a wkrótce zwolniony ze służby. Żeby uniknąć skandalu otrzymał „czysty” atestat i wyruszył do innego podbitego kraju szlakiem *czinownikow*. Po krótkiej służbie w Mołdawii (za każdym razem awansowany na mocy ukazów o przywilejach) wraca do Petersburga a tam jako doświadczony urzędnik dostaje nominację na prokuratora w Gruzji. W ten oto sposób kształtowała się elita biurokratyczna rosyjskich kresów – z ludzi niezdatnych nawet na stanowisko sekretarza w sądzie powiatowym (wedle słów Paulucci’ego).⁴²

Do rangi zasady urastały przypadki składania w stolicy imperium przez byłych wysoko postawionych urzędników administracji w Gruzji różnego rodzaju projektów dotyczących udoskonalenia metod rosyjskiego panowania w tym kraju. Oczywiście projekty te wprost lub między wierszami obrzucały błotem byłego szefa autora projek-

³⁹ АКАК, т. V, dz. cyt., s. 207, № 273, рапорт д.с.с. Малинского ген. Ртищеву, от 6 августа 1812 г., № 2614.

⁴⁰ АКАК, т. V, dz. cyt., s. 4, № 8, обещание маркиза Паулуцчи обитателям Грузии, от 18 октября 1811 г., за № 93.

⁴¹ АКАК, т. V, dz. cyt., s. 9, № 15, отношение маркиза Паулуцчи к военному министру, от 20 ноября 1811 г.

⁴² АКАК, т. V, dz. cyt., s. 11, № 21, отношение маркиза Паулуцчи к министру юстиции Дмитриеву, от 10 декабря 1811 г.

tu. M.in. były rządca Gruzji F. I. Achwierdow⁴³ przedstawił ministrowi szereg koncepcji, których realizacja miałyby ulepszyć administrację rosyjską w Gruzji. Jedną z nich zakładała ściągnięcie do Gruzji z guberni charkowskiej i małosyjskiej do 30-u urzędników na kasowe i kancelaryjne stanowiska, wydanie tym osobom bezzwrotnych zapomóg na przejazd oraz awansowanie w rangach – a więc tak jakby przybywali na tzw. pierwsze wakaty. Markiz Paulucci w zasadzie poparł pomysł zaznaczając jednak, że lepszym źródłem nowych kadr byłiby absolwenci uniwersytetów (moskiewski, charkowski i dorpacki) i w ogóle proponował rekrutację wśród ludzi młodych a nie urzędników.⁴⁴

Jednak Paulucci został wkrótce odwołany, mimo poparcia szlachty gruzińskiej. W piśmie do ministra przyznawał, że „bardzo boleśnie zostawić swoje dzieło w marności”.⁴⁵ Przy tej okazji nieodparcie odnosi się wrażenie, że ani carowi ani władzom w Petersburgu nie chodziło o zwalczanie korupcji, która tak raziła zasadniczego Włocha. Markiz przegrał w opiniotwórczych kręgach stolicy konflikt z dowódcą linii kaukaskiej gen. N. F. Rtyszczewem.

Sama zmiana na tym stanowisku oczywiście nie rozwiązała problemu braku kadr i ich postawy moralnej. Także gen. Rtyszczew alarmował o zapotrzebowaniu na służbę kancelaryjną tym bardziej, że wobec zakończenia wojny z Napoleonem dla urzędników otworzyły się możliwości pracy w samej Rosji lub w armii.⁴⁶

W dalszym ciągu władze bardzo opieszale i niechętnie nagradzały urzędników. Rtyszczew odchodząc ze stanowiska starał się poprawić sytuację urzędników działu pogranicznego własnej kancelarii – „dzielących ze mną cały ciężar pochodów i brzemię zajęć tego pracochłonnego działu, którzy swoją niestrudzoną działalnością w sposób szczególny pomogli mi osiągnąć sukces w postaci zawarcia tak korzystnego pokoju z Persją”. W ciągu trzech lat trzy razy ponawiał wnioski w tej sprawie do kanclerza hr. Rumjancewa⁴⁷ i do p.o. ministra spraw zagranicznych hr. Nesselrode⁴⁸ i mimo pozytywnych odpowiedzi, obiecanych już przez Rtyszczewa nagród, urzędnicy nie dostali.⁴⁹

Jeszcze przed panowaniem na Kaukazie gen. A. P. Jermołowa, który rozpętał wojnę kaukaską, władze próbowały łagodzić jedną z podstawowych niedogodności życia Rosjan w tym regionie, czyli klimat. W tym celu w 1816 r. wydano dwa ukazy rozciągające przywileje na lekarzy - absolwentów akademii medyko-chirurgicznej i

⁴³ Фёдор Исаевич Ахвердов - АКАК, т. IX, ред. Ад. Берже, Тбилиси 1884, s. XVI; *Ахвердов, Фёдор Исаевич*, [hasło w] *Русский биографический словарь*, ред. А. А. Полюсов, том: „Алексинский - Бестужев-Рюмин”, Moskwa 1896-1918, s. 361.

⁴⁴ АКАК, т. V, dz. cyt., s. 14-15, № 25, рапорт марк. Паулуччи, к министру полиции, от 7 января 1812 г., № 9.

⁴⁵ Тамże, s. 21, № 35, отношение маркиза Паулуччи к министру полиции, от 19 марта 1812 г., № 79.

⁴⁶ Тамże, s. 229-230, № 286, рапорт ген. Ртищева Правительствующему Сенату по Герольдии, от 24 августа 1813 г., № 68.

⁴⁷ Н. Майков, *Румянцев, Николай Петрович*, [hasło w] *Русский биографический словарь*, ред. А. А. Полюсов, том: „Романова - Рясковский”, Moskwa 1896-1918, s. 493-521

⁴⁸ М. Полиевктон, *Нессельроде, Карл Васильевич*, [hasło w] тамże, том: „Нааке-Николай”, s. 244-251.

⁴⁹ АКАК, т. V, dz. cyt., s. 263-264, № 325, всеподданнейший рапорт ген. Ртищева, от 4 сентября 1816 г., № 107.

аптекарzy⁵⁰, a następnie w roku 1820 postanowiono pójść jeszcze dalej i przy przyjęciu lekarzy na służbę w Gruzji, guberni kaukaskiej i sybirskich mianować ich radcami tytularnymi, pod warunkiem przesłużenia w tych krajach nie mniej niż 6 lat.⁵¹

Początek rządów gen. A. P. Jermołowa⁵² otwiera nową etap rosyjskiego panowania na Kaukazie. Jermołow kończy z pokojowymi kontaktami z góralami i przechodzi do ofensywy polegającej na krwawych wyprawach.⁵³ W dziedzinie przywilejów dla urzędników okres ten nie przyniósł nowych rozwiązań, ale wyraźnie wzrosła aktywność władz na tym polu. Najpierw zwiększono wypłaty na przejazd (*прогоны*) z Mozdoka do Tbilisi⁵⁴, a więc tzw. drogą wojskowo-gruzińską: od twierdzy Mozdok nad rzeką Terek na linii kaukaskiej, przez twierdzę Władywostok w górach Kaukaz, do stolicy Gruzji. Następnie, w roku 1819 rozciągnięto przywileje na urzędników policji miejskiej i ziemskiej⁵⁵ oraz jeszcze zwiększono zasiłki na przejazd dla urzędników wysyłanych do Gruzji⁵⁶. W uzasadnieniu wniosku generał pisał: „[...] urzędy w Gruzji wszystkie bez wyjątku cierpią na rażący niedostatek służby kancelaryjnej, i nie ma żadnego sposobu zaspokojenia ich potrzeb w tym zakresie, bez względu na różne korzyści, darowane najwyższym ukazem 19 grudnia 1803 r.[st.st.] zatrudniającym się w Gruzji”. Jermołow zaproponował przyznanie zapomóg dla absolwentów szkół duchownych, wśród nich szukając łasych na karierę i szybkie wzbogacenie się. Wydany ukaz dotyczył jednak wszystkich wysyłanych do Gruzji na stanowiska kancelaryjne. Mieli oni otrzymywać, poza zwykłymi dietami podróжными, jednorazową zapomogę w wysokości od 200 do 300 rub. srebrem, w zależności od odległości do przebycia. Również i te zapomogi były bezzwrotne a więc nie były odliczane od przyszłego wy-

⁵⁰ PSZRI I, t. XXXIII (1815-1816), № 26368, 11 VI 1816 r., О производстве лекарей для определения на службу в Грузию, и о предоставлении им тех же прав, какия присвоены гражданским чиновникам, туда определяющимся, - „лекарей, выпускаемых из Императорской Медико-Хирургической Академии для определения на службу в Грузию и кавказскую губернию, производить в чины титулярного советника с тем, чтобы они прослужили в том крае не менее 6 лет; в награждении же вольных медицинских чиновников, кои обучились врачебному искусству не на казенном иждивении, при определении в Сибир, Грузию и кавказскую губернию, руководствоваться теми правами, какия положены для чиновников гражданской службы”; tamże, № 26362, 20 VII 1816 r. - „аптекарских чиновников, определяемых на службу в Грузию, производить в следующие чины с тем, чтобы они прослужили там не менее 6 лет, и выдавать им, сверх прогонных денег, на путевые издержки по 600 рублей”.

⁵¹ PSZRI I, t. XXXVII (1820-1821), № 28075, 5 I 1820 r., именный, данный сенату, О произвождению в титулярные советники выпускаемых из университетов медицинских воспитанников, при определении на службу в Грузию, кавказскую и сибирскую губернии.

⁵² Алексей Петрович Ермолов – w randze kapitana walczył z powstaniem kościuszkowskim, dowódcą samodzielnego korpusu gruzińskiego (6 IV 1816 - 27 III 1827) - Д. Н. Шилов, Ю. А. Кузьмин, dz. cyt., s. 316-322.

⁵³ Patrz choćby: Г. Г. Лисицына, „Гражданское управление краем, самое трудное...”, [w] *Кавказ и Российская Империя: проекты, идеи, иллюзии и реальность. Начало XIX - начало XX вв.*, опрац. Я. А. Гордин, В. В. Лапин, Г. Г. Лисицына, Б. П. Миловидов, Sankt Petersburg 2005, s. 210-211.

⁵⁴ PSZRI I, t. XXXV (1818), № 27419, 18 VII 1818 r., именный данный министру внутренних дел, О прибавке прогонных денег по тракту от Моздока до Тифлиса.

⁵⁵ PSZRI I, t. XXXVI (1819), № 27894, 18 VII 1819 r., именный данный сенату, О распространении указа 19 декабря 1803 года на чиновников градской и земской полиции в Грузии.

⁵⁶ PSZRI I, t. XXXVI (1819), № 28032, 15 XII 1819 r., сенатский, с прописанием высочайшее утвержденного положения комитета министров, О выдаче отправляющимся на службу в Грузию всем вообще канцелярским служителям на проезд, сверх прогонов, от 200 до 300 рублей, без вычета из жалования.

nagrodzenia.

W 1821 r. głównozarządzający w Gruzji oraz guberniach astrachańskiej i kaukaskiej gen. A. P. Jermołow kieruje do Senatu raport⁵⁷ z którego wynika, że już w roku poprzednim (24 kwietnia 1820 r. [st. st.]) ekspedycja wykonawcza Najwyższego Rządu Gruzjińskiego powiadomiła wszystkie rządy gubernialne: „aby wysyłały do Gruzji służbę kancelaryjną dobrego prowadzenia się i wysokich kwalifikacji oraz nie inaczej jak po uprzednim skontaktowaniu się z tą ekspedycją, ale niektóre rządy, bez względu na to nadal przysyłają tutaj takich pracowników kancelaryjnych, z których prawie nikt nie ma [odpowiednich] umiejętności, a wielu okazało się [ludźmi] nie tylko niezdatnymi do załatwiania spraw lub do przepisywania pism na czysto, ale głupio i rozpustnie się prowadzącymi.” Jermołow uznał, że dalsze przysyłanie podobnych indywidualów do Gruzji będzie jedynie zbytecznym wydatkiem i przyczyni się do zwiększenia w podległym mu kraju grona ludzi bezużytecznych, która to grupa najwyraźniej była tam liczna a problem znany.

W tej sytuacji Jermołow przesłał Senatowi ww. wniosek ekspedycji wykonawczej i prosił o nadanie mu rangi rozporządzenia Senatu. Postulował o całkowite wstrzymanie wysyłania urzędników kancelaryjnych do Gruzji z własnej inicjatywy władz lokalnych Imperium. Dalsze ściąganie urzędników miało następować tylko po uprzednim skontaktowaniu się z Najwyższym Rządem Gruzjińskim i powinno dotyczyć tylko tych urzędników, którzy rzeczywiście posiadali odpowiednie zdolności do pracy kancelaryjnej i charakteryzowali się dobrym prowadzeniem się. Senat przychylił się do wniosku i podkreślił, że gdyby rządy gubernialne w dalszym ciągu wysyłały *дурных и неспособных* to należy ich odsyłać na ich koszt. Ponadto Senat polecił Jermołowowi, żeby urzędników już przybyłych a bezużytecznych lub dla których nie ma stanowisk nie pozostawiać w rangach, które otrzymali za przyjazd do Gruzji. Zaś ww. ekspedycji polecono na przyszłość żeby nie przedstawiała urzędników do nagrody rangami za sam przyjazd do Gruzji, ale dopiero po sprawdzeniu, czy nadają się do służby. Jednak wizja łatwej kariery nadal przyciągała na Kaukaz ludzi określonego rodzaju, co pokazują inne raporty głównozarządzającego A. P. Jermołowa. Można zaryzykować stwierdzenie, że o ile Gruzini mieli pewne powody do zadowolenia z rosyjskiej obecności militarnej, to rzesza urzędników zdecydowanie negatywnie nastrajała ich do wszystkiego co rosyjskie.⁵⁸

Czasem dochodziło też do interesujących reinterpretacji obowiązujących przepisów. W 1822 r. minister sprawiedliwości wniósł na rozpatrzenie Rady Państwowej kwestię o nagradzaniu awansem w rangach urzędników zgodnie z ukazem z 1803 r., którzy po przesłużeniu 4 lat w Gruzji odchodzili ze służby lub kontynuowali ją poza Gruzją.

Sprawa wynikała z powodu radcy tytularnego Bolle, który po przepracowaniu w Gruzji ponad czterech lat przeniósł się na służbę gdzie indziej. Licząc na awans w rangach złożył odpowiedni wniosek jednak Senat wyrokiem z 25 maja 1819 r.[st.st.]

⁵⁷ PSZRI I, t. XXXVII (1820-1821), № 28563, 28 II 1821, сенатский, Об отправлении канцелярских служителей из губернских правлений в Грузию людей хорошего поведения и о непредставлении призываемых туда к производству в чины, недоверивших о их способности к службе.

⁵⁸ Д. Исмаил-Заде, *Настоящий кавказец*, „Родина” 2000, nr 1-2, s. 84-85.

ustosunkował się do niego negatywnie twierdząc, że ukaz z 1803 r. podlega ograniczeniu zawartemu w manifeście z 18 lutego 1762 r.[st.st.]. Manifest ten pozwalał na awansowanie w rangach przy zwolnieniu ze stanowiska tylko szlachciców. Jednocześnie Senat uznał, że radca Bolle, jako nie pochodzący ze stanu szlacheckiego na mocy ukazu z 16 grudnia 1790 r.[st.st.] powinien przesłużyć w tej randze 12 lat chcąc uzyskać awans na asesora kolegijskiego, bez względu na to czy awans miałby otrzymać za wysługę lat, czy przy zwolnieniu. Podkreślono, że nawet stosując prawa wyjątkowe darowane urzędnikom w Gruzji, gdzie Bolle służył 8 lat, mógłby on otrzymać wyższą rangę, gdyby w obecnej przesłużył 6 lat, ponieważ punkt 5-y ukazu z 1805 roku ustalił awans dla tych którzy po przesłużeniu w Gruzji 4-ch lat jeszcze zechcą pozostać na stanowisku, aby liczyć czas służby podwójnie w stosunku do ogólnych zasad, ale Bolle w obecnej randze przesłużył tylko nieco ponad 3 lata.

Z tą kwestią powiązana była sprawa wniesiona pod obrady Senatu Rządzącego przez zarządzającego ministerstwem policji Siergieja Koźmicza Wjazmitinowa⁵⁹ a zainicjowana przez gen. Jermołowa. Chodziło o tytułarnych radców Nikołaja i Moisieję Tatarowych, którzy wzorowo przesłużyli w Gruzji ponad 4 lata, i otrzymali potem zwolnienie ze stanowiska. Jermołow wnioskował o przyznanie im wyższej rangi właśnie na podstawie ukazu z 19 grudnia 1803 r.[st.st.]. Generał zauważył przy tym, że

taka nagroda dla urzędników, którzy przesłużyli w Gruzji 4 i więcej lat, jest skrajnie niezbędna, ponieważ środek ten może skusić pozostałych urzędników z odpowiednimi zdolnościami i dobrego prowadzenia się do dalszego kontynuowania służby w Gruzji, jakich tam bardzo brakuje, i którzy, poza najwyższe darowanymi wyłożonymi w ukazie przywilejami, zupełnie pozbawieni są wszystkich innych korzyści, którymi mogliby cieszyć się, służąc w Rosji.⁶⁰

Jednak Senat, wobec tego, że Tatarowowie nie przedstawili świadectw szlacheckiego pochodzenia, i tym razem również odmówił nagrody w postaci awansu w rangach.

Z wyrokiem Senatu nie zgodził się minister sprawiedliwości. Wyraził opinię, że manifest z 1762 r., który pozwalał dawać przy zwolnieniu awans w rangach jedynie szlachcie, nie może stanowić przeszkody w nagrodzeniu wyższymi rangami tych urzędników, którzy nienagannie przesłużyli w Gruzji 4 lata i otrzymali tam zwolnienie, mimo że nie pochodzili ze szlachty. Jego argumentacja przedstawiała się następująco

- w imiennym najwyższym ukazie z 19 grudnia 1803 r., który nadał urzędnikom kierowanym na służbę do Gruzji, wyjątkowe prawa i przywileje dla większej zachęty do kontynuowania tam służby nie zawarto żadnych różnic między szlachtą i

⁵⁹ *Вязмитинов, Сергей Козьмич*, [hasło w] Д. Н. Шилов, *Государственные деятели российской империи. Главы высших и центральных учреждений. 1802-1917: Библиографический справочник*, wyd. 2, Sankt Petersburg 2002, s. 171-174.

⁶⁰ PSZRI I, t. XXXVIII (1822-1823), № 28915, 8 II 1822 (opublikowany przez Senat 27 III 1822 r.), *высочайшее утвержденное мнение государственного совета, О награждении следующими чинами тех чиновников, кои прослужив в Грузии 4 года, получают увольнение.*

nieszlachtą,

- manifestem z 1762 r. polecono dawać przy zwolnieniu rangi tym tylko, którzy będą prosić zwolnienia od wszelkich spraw [ze służby a nie tylko ze stanowiska].

Ponadto minister zwrócił uwagę, że zgodnie z ukazem z 6 sierpnia 1809 r. [st.st.] urzędnicy, którzy otrzymali wyższe rangi przy zwolnieniu, powinni być przyjmowani ponownie na służbę z tymi rangami, które mieli przed zwolnieniem. Tymczasem w najwyższym ukazie z 19 grudnia 1803 r. [st.st.] zapisano:

Tych z nich, którzy służąc w Gruzji 4 lata wyrażą życzenie opuszczenia służby, lub przejścia na służbę do innego resortu poza Gruzją, poza zaliczeniem tego czasu, określonego przez prawo, jak i wyróżnień do awansu w rangach, nadawać przy zwolnieniu wyższe rangi, choćby nawet nie wysłużyli oni wymaganego okresu czasu dla takiej nagrody do momentu zwolnienia.

Wedle literalnego znaczenia tego postanowienia urzędnicy, którzy przesłużyli w Gruzji 4 lata powinni być wyjęci spod prawa ogólnego w kwestii awansowania w rangach przy zwolnieniu ze stanowiska. Tym bardziej, że na otrzymanie wyższych rang mieli oni prawo nie tylko przy zwolnieniu, ale i przy przejściu do innego urzędu poza Gruzją. Tak więc wyższe rangi były dla nich rzeczywistą nagrodą za 4-letnią służbę w Gruzji a na zasadach ogólnych wyższe rangi przyznawano tylko tym, którzy prosili o całkowite zwolnienie ze służby a po powtórnym wstąpieniu na służbę rangi te im odbierano. Biorąc powyższe pod uwagę oraz oświadczenie głównozarządzającego, minister sprawiedliwości wnioskował o wyjęcie ukazu z 19 grudnia 1803 r. [st.st.] spod działania manifestu z 1762 r. a Rada Państwowa uznała słuszność tej interpretacji i zatwierdziła ją.⁶¹

Dwa przytoczone rozstrzygnięcia były punktem przełomowym. Okazało się, że powstaje nowy dział prawa niezależny od regulacji ogólnorosyjskich a ponadto potrzeby ekspansji zaczynają podmywać podstawy ustroju stanowego.

W tym samym roku jeszcze raz sprawa przywilejów urzędników w Gruzji oparła się o Radę Państwową. Tym razem również powodem sporu była sprawa wniesiona przez zarządzającego ministerstwem policji S. K. Wjazmitinowa. Chodziło o interpretację ukazu z 11 lipca 1816 r. [st.st.], który pozwalał dawać lekarzom wstępującym na służbę m.in. w Gruzji rangę radcy tytularnego pod warunkiem, że przesłużą w tej randze 6 lat, natomiast wolnych lekarzy na zasadach określonych dla urzędników administracji. Jednocześnie urzędnicy mianowani m.in. w Gruzji na podstawie ukazów z 21 marca 1798 r. [tu i dalej st.st.], 17 listopada 1803 r., 19 grudnia 1803 r., 29 października 1809 i 21 marca 1810 r. otrzymywali po prostu awans w rangach a lekarze mianowani na służbę do guberni syberyjskich zgodnie z ukazem z 1 marca 1815 r. dostawali rangę radcy tytularnego. Tak więc gdy Wjazmitinow mianował 12 stycznia 1818 r. kierownikiem Tomskiego Urzędu Lekarskiego lekarza sztabowego Trietjakowa i przedstawił go Senatowi na podstawie ww. ukazu z 11 czerwca 1816 r. do nagrodzenia rangą ase-

⁶¹ Tamże.

sora kolegialnego⁶². Senat jednak odpowiedział zarządzającemu ministerstwem policji, że nie może nadać takiej rangi Trietjakowowi ponieważ w ukazie z 11 czerwca 1816 r. nie przewidziano, aby mianowanych do guberni syberyjskich lekarzy sztabowych awansować do rangi asesorów kolegialnych.

Jednak ten sam ukaz zakładał jedynie awansowanie, bez określenia rangi, dlatego Wjazmitinow wnioskował o rozstrzygnięcie kwestii: „czy nie będzie poprawnie postanowić wyrokiem senatu, aby na podstawie tego ukazu, także ci urzędnicy medyczni, którzy nie mają rang a jedynie tytuły zawodowe jak: doktorzy medycyny i chirurgii, doktorzy medycyny, lekarze sztabowi, medyko-chirurdzy, lekarze i lekarze weterynarii nagradzani byli przy mianowaniu do miejsc oddalonych tymi rangami, które przysługują im tytułom na podstawie statutu akademii medyko-chirurgicznej?”

Zarządzający ministerstwem spraw wewnętrznych hr. W. P. Koczubej⁶³ (przejął też prowadzenie spraw ministerstwa policji po śmierci Wjazmitinowa), który zażądał od Rady Państwowej wydania opinii na ten temat, zgodził się z Wjazmitinowem. Rada Państwowa uznała przedstawienie za słuszne i zatwierdziła je z tym jedynie uzupełnieniem, aby „wspomniani urzędnicy medyczni, dla zachowania otrzymywanych przy nominacji na Syberię, do Gruzji i guberni kaukaskiej, zobowiązani byli przesłużyć tam okres czasu określony dla urzędników administracji cywilnej.”⁶⁴

Epidemie dżumy nękające ludność Zakaukazia oraz inne choroby na które często zapadali nieprzystosowani do miejscowego klimatu Rosjanie kazały zwracać coraz większą uwagę na kwestie ściągania do tej prowincji lekarzy. Zdawano sobie sprawę, że choroby często o charakterze epidemicznym są wynikiem nieprzystosowania do miejscowego klimatu, który „szczególnie latem z powodu silnych upałów, jest ostrzejszy i niebezpieczniejszy”⁶⁵

W 1817 r. utworzono w każdym powiecie Gruzji etaty dla lekarza, dwóch uczniów lekarskich i dwóch akuserek. W 1823 roku na wniosek głównozarządzającego utworzono podobne etaty w nowym powiecie jelizawietpolskim. W tym samym roku na wniosek zarządzającego MSW rozpatrywano sprawę ściągnięcia służby medycznej do Gruzji na posiedzeniu Komitetu Ministrów. Dygnitarz ten przytoczył różne rodzaje przywilejów dla urzędników ściąganych i służących w miejscach oddalonych a także w Gruzji i zauważył, że kierowani do bliżej położonego obwodu kaukaskiego otrzymują diety podróże i dodatkowo tyle samo pieniędzy na przejazd. Natomiast kierowani do Gruzji medycy nie dostają żadnych zapomóg. Wniosek zakładał zrównanie przywilejów, czyli w rzeczywistości bezzwrotne wydawanie podwójnych diet podróży lekarzom etatowym przy wysyłaniu ich do Gruzji. Komitet Ministrów poparł wniosek i skierował go na zatwierdzenie imperatora – co też nastąpiło.⁶⁶

⁶² Czyli wyższą od radcy tytularnego, który przysługiwał lekarzom sztabowym lub medyko-chirurgom zgodnie ze statutem cesarskiej akademii medyko-chirurgicznej zatwierdzonym 28 lipca 1808 r.

⁶³ *Виктор Павлович Кочубей*, [hasło w] Д. Н. Шилов, dz. cyt., s. 362-365.

⁶⁴ PSZRI I, t. XXXVIII (1822-1823), № 28916, 8 II 1822 r., высочайшее утвержденное мнение Государственного Совета, О награждении медицинских чиновников чинами, при определении их на службу в Сибир, Грузию и Кавказскую губернию.

⁶⁵ PSZRI I, t. XXXVIII (1822-1823), № 29638, 30 X 1823 r., высочайшее утвержденное положение комитета министров, О назначении жалования определенным в Грузию лекарям и повивательной бабке.

⁶⁶ PSZRI I, t. XXXVIII (1822-1823), № 29569, 7 VIII 1823 r., (opublikowanego przez Senat 27 IX 1823 r.),

Eskalacja przywilejów dla urzędników doprowadziła do sytuacji, w której nauczyciele po przesłużeniu w Gruzji 4-letnią służbę przechodzili na służbę do administracji w nadziei większych korzyści. W związku z tym hr. A. A. Arakczew⁶⁷ skarżył się, że „na ich miejsce znów trzeba sprowadzać z Rosji nowych nieobeznanych z językiem i klimatem”.⁶⁸ Do tego czasu przywileje rozciągnięto też na geodetów gubernialnego i powiatowych (28 lutego 1819 r.[st.st.]) oraz na urzędników policji ziemskiej i miejskiej (18 lipca 1819 r.[st.st.]). W 1825 r. na wnioski gen. Jermołowa skierowane do Komitetu Ministrów rozciągnięto przywileje także na gubernialnych i powiatowych woźnych (*стряпчих*)⁶⁹ oraz na skarbników powiatowych, ale w stosunku do tych ostatnich tylko w kwestii awansowania w rangach.⁷⁰

Tegoż roku nastąpiła korekta w stosunku do urzędników niższych. Otóż car polecił, aby na przyszłość wydawać zapomogę tylko tym urzędnikom kancelaryjnym, którzy będą mianowani z rangami nie wyższymi niż IX, czyli radców tytularnych.⁷¹ Uznano więc, że największe braki występują na posadach niższych a poza tym, że brak dodatkowej zapomogi dla urzędników kancelaryjnych zrekompensuje im awans na radców tytularnych.

W 1827 r. pojawia się nowy wątek. Wtedy to ogłoszono *Учреждение, для управления кавказской области*.⁷² Ukaz wprowadzający głosił m.in. „Aby jeszcze bardziej utwierdzić urzędników w stałym przebywaniu i zakładaniu rodzin w kraju kaukaskim, głównozarządzający w Gruzji nie będzie zwlekał z przedstawieniem Nam przedłożenia o stanie rozdawnictwa tam ziem w nagrodę, i dla zachęty do służby, zarówno dotychczasowej jak i obecnej.”⁷³

Mimo wyraźnych starań władz sytuacja urzędników nie była komfortowa. Klimat, wroga ludność, ciągłe wojny i inflacja sprawiały, że życie rosyjskiego urzędnika w Gruzji nie było usłane różami. Dobrze ilustruje to fragment wniosku jednego z kolejnych *prokonsulów Kaukazu* hr. I. F. Paskiewicza⁷⁴

высочайшее утвержденное положение Комитета Министров, О выдаче двойных прогонов медицинским чиновником, определяемым на службу в Грузию.

⁶⁷ Аракчев, Алексей Андреевич, [hasło w] Д. Н. Шилов, dz. cyt., s. 53-58.

⁶⁸ PSZRI I, t. XXXIX (1824), № 30096a, 25 X 1824 r., положение комитета министров, О предоставлении русским учителям духовных училищ в Грузии некоторых преимуществ, относительно производства в чины и единовременных денежных пособий.

⁶⁹ PSZRI I, t. XL (1825), № 30215, 31 I 1825 r., сенатский, по высочайшее утвержденному положению комитета министров, О распространении прав, предоставленных указом 19 декабря 1803 года определяемым в Грузию чиновником, и на тамошних губернских и уездных стряпчих.

⁷⁰ PSZRI I, t. XL (1825), № 30460, 21 VIII 1825 r., (opublikowany przez Senat 30 IX 1825 r.), именный, объявленный сенату министром юстиции, О распространении силы указа 19 декабря 1803 года, относительно производства в чины по Грузии, на Уездных казначеев в тамошнем крае.

⁷¹ PSZRI I, t. XL (1825), № 30216, 31 I 1825 r., именный данный сенату, О пособии чиновником, отправляющимся на службу в Грузию.

⁷² PSZRI II, t. II (1827), № 878, 6 II 1827 r. (opublikowano 15 lutego z ukazem Senatu), высочайшее утвержденное учреждение, для управления кавказской области.

⁷³ PSZRI II, t. II (1827), № 877, 6 II 1827 r., именный данный сенату, О разных распоряжениях в сельстве выс. утв. учреждения для кавказской области.

⁷⁴ Głównozarządzający Gruzją (16 III 1827 – 28 IV 1831), dowódca armii rosyjskiej walczącej z powstaniem listopadowym a potem namiestnik Królestwa Polskiego - *Паскевич-Эриванский, граф Иван Федорович*, [hasło w] A. A. Половцов, dz. cyt., t. XVIII, s. 333 i n.

Sytuacja urzędników mojej kancelarii jest trudna, ponieważ ich wynagrodzenie wobec obecnej drożyzny jest zupełnie nie wystarcza na wszystkie potrzeby życiowe, wiele milionów puszczone w obrót między mieszkańców Gruzji z powodu wojny z Persją, istotnie podniosły ceny na wszystko i bardzo utrudniły urzędnikom utrzymującym się tylko z wynagrodzenia zaspokajanie swoich potrzeb.⁷⁵

Dwa lata później (w roku 1830) Paskiewicz donosił, że z powodu szczupłego budżetu ekspedycji wykonawczej musi ograniczać wypłaty urzędnikom do 6-8 rubli miesięcznie, a czasem nawet nic nie wypłacać przy jednoczesnym stałym wzroście ilości załatwianych spraw.⁷⁶

Chaotycznie ustalane przywileje jako prawo specjalne często kolidowały z prawem ogólnym, co stawało się problemem o coraz większym znaczeniu. Choć Rosja nie była państwem prawa w znaczeniu zachowywania hierarchii aktów prawnych i trybu legislacyjnego a wyjątki od wyjątków były czymś powszechnym. W tym czasie regulowano wiele kwestii dotyczących służby cywilnej i regulacje te często *de facto* znosiły w części lub w całości darowane przedtem przywileje specjalne.

Tak się stało gdy 14 października 1827 r.[st.st.] wydano *Положение о канцелярских служителях*. Senat zwrócił się o interpretację do Rady Państwowej a ta uznała wyższość ww. ukazu zaznaczając jednak, że „urzędnicy kancelaryjni kierowani m.in. do Gruzji nie posiadający rang, niezależnie od innych ulg, darowanych poprzednimi regulacjami przy takim mianowaniu, kontynuując tam służbę, pierwszą rangę klasową we wszelkich resortach zarządu cywilnego otrzymują po wysłudze połowy lat względem ustalonych ustawą z 14 października 1827 r.[st.st.] Prawo to w stosunku do już będących na służbie i przechodzących do Gruzji powinno być realizowane w postaci skrócenia o połowę okresu wysługi następnej rangi.”⁷⁷ W tym samym czasie, odnośnie tej samej ustawy o służbie kancelaryjnej, skutecznie wnioskował minister sprawiedliwości. Konkretnie chodziło o skrócenie okresu wysługi awansu na pierwszą rangę klasową⁷⁸ dla służby kancelaryjnej w Gruzji i obwodzie kaukaskim.⁷⁹

W sierpniu 1829 r. naczelnik obwodu kaukaskiego br. G. W. Rozen⁸⁰ zasygna-

⁷⁵ PSZRI II, t. III (1828), № 2101, 19 VI 1828 r., высочайшее утвержденное положение комитета министров, О прибавке в канцелярию Главноуправляющего в Грузии чиновников, и об увеличении некоторых в оной окладов, сверх положенных по штату.

⁷⁶ PSZRI II, t. V (1830), № 3504, 25 II 1830 r., высочайшее утвержденное положение комитета министров, О прибавке ежегодно по 5000 руб. сер. к сумме, отпускаемой на исполнительную экспедицию Верховного Грузинского правительства.

⁷⁷ PSZRI II, t. III (1828), № 2445, 22 XI 1828 r., (opublikowane przez Senat 12 grudnia), высочайшее утвержденное мнение государственного совета, О сроках для определения людей разногна звания в гражданскую службу и на выслугу лет для получения канцелярским служителям, определяющимся в сибирския губернии, кавказскую область и Грузию, первого классного чина.

⁷⁸ Służba kancelaryjna nie dzieliła się na rangi jak urzędnicy, ale na trzy stopnie inaczej rangi nieklasowe. Zasadniczo urzędnikiem był dopiero taki pracownik, który miał rangę klasową (чин) [przyp. aut.].

⁷⁹ PSZRI II, t. III (1828), № 2448, 23 XI 1828 r., сенатский с прописанием именного, О назначении канцелярским чиновникам отправляющимся в Грузию и кавказскую область, сроков для удержания чина.

⁸⁰ Jeden z głównych rosyjskich dowódców w wojnie 1830-1831 roku; 30 IX 1831 został dowódcą samodzielnego korpusu kaukaskiego i głównozarządzającym w Gruzji; 30 XI 1837 r. zdjęty z funkcji po wizycie

lizował ministrowi spraw wewnętrznych inny problem. Chodziło o to, że urzędnicy i służba kancelaryjna mianowani do urzędów jego obwodu, przy wysyłaniu ich z guberni wewnętrznych otrzymują pieniądze na przejazd tylko do stolicy obwodu a izba skarbowa odmawia wydawania im zapomóg na dalszą drogę do siedzib władz okręgowych powołując się na ogólne regulacje w tym względzie z 30 stycznia 1826 r. br. Rozen zwracał uwagę, że urzędnicy ci nie jadą tam z własnej woli i najczęściej są ta tyle biedni, że nie mają się za co utrzymać w czasie nierzadko długiej podróży. Poparł go Paskiewicz, ale wnioskując o podobne regulacje również dla Gruzji i innych prowincji zakaukaskich.⁸¹ I tym razem oznaczało to dokonanie wyłomu w prawie ogólnorosyjskim.

W 1830 r. ponownie i niezwykle drastycznie wraca problem wyniszczania kadr rosyjskich za Kaukazem przez choroby. Paskiewicz zawiadomił ministra sprawiedliwości, że w Gruzji i we wszystkich prowincjach zakaukaskich padło ofiarą szalejącej tam epidemii *cholery morbus*, tak wielu urzędników administracji cywilnej, że tamtejsze urzędy mają duże braki kadrowe. Wedle Paskiewicza groziło to nie tylko uchybieniami w pracy, ale nawet całkowitym paraliżem decyzyjnym i kancelaryjnym. W związku z tym głównozarządzający postulował przedsięwzięcie środków zupełnie nadzwyczajnych a mianowicie przysłanie na Zakaukazie całego kontyngentu urzędników, którzy byli ówczesnie do dyspozycji (*числящихся при Герольдии*) i obdarzenie ich wszystkimi przywilejami przysługującymi *ochotnikom*. Administracja zakaukaska niezwłocznie potrzebowała 30 oficerów sztabowych a jedynym wymogiem był niezawansowany wiek – ze względu na uciążliwe warunki służby. Mimo, że w dotychczasowych ukazach nie przewidywano dla nich żadnej zapomogi na *подъем*, to z powodu nadzwyczajnej sytuacji zarządzający ministerstwem sprawiedliwości zaproponował wyznaczenie im zapomogi drogowej (*нымевое пособие*). Komitet ministrów przyznał ober-oficerom 500 a oficerom sztabowym 1000 rubli takiej zapomogi. Tym zaś, którzy zarabiali rocznie odpowiednio ponad 1500 i ponad 3000 rubli rocznie wypłacać zapomogę w wysokości 1/3 poprzedniego wynagrodzenia. Ponadto po przybyciu na miejsce i objęciu stanowiska polecono wydawać im bezzwrotnie zapomogę w wysokości 1/3 rocznego wynagrodzenia, które mieli pobierać na nowym stanowisku.⁸²

Powyzsza inicjatywa pokazuje jak wątłe były zasoby kadrowe administracji rosyjskiej na Zakaukaziu, mimo rozbudowywania nadzwyczajnych przywilejów

cara w Gruzji i wykryciu nadużyć jego rodziny, zarządzał krajem do przybycia gen. J. A. Gołowina - Б. Т-в, Розен, барон Григорий Владимирович, [hasło w] А. А. Половцов, dz. cyt., t. XXII, s. 391-398. Po wyjeździe Paskiewicza (od sierpnia 1831 r. do pocz. 1832 r.) dowodził armią na Kaukazie i zarządzał Zakaukaskim Krajem Nikita Pietrowicz Pankratjew – późniejszy członek Rady Administracyjnej i Rady Stanu KP, 18 V 1833 r. mianowany gubernatorem wojskowym guberni warszawskiej - Г. А. Мокринский, Панкратьев, Никита Петрович, [hasło w] tamże, t. XVIII, s. 253-257.

⁸¹ „Посылаемым на службу в уезды одной и той же губернии выдавать прогонов не следует” - PSZRI II, t. V (1830), № 3512, 11 III 1830 r., высочайшее утвержденное положение комитета министров, объявленное сенату министром внутр. дел. О выдаче прогонных денег канц. чин. и служителям, при отправлении их на службу из областных в окружные города кавказской области, Грузии и Закавказских провинции.

⁸² PSZRI II, t. V (1830), № 4126, 25 XI 1830 r., высочайшее утвержденное положение комитета министров, прописанное в указ сената декабря 18, О пособии чиновником, отправляющимся на службу в Грузию.

dla urzędników. Komplikacje związane z różnorodnością przywilejów, dla różnego rodzaju urzędników kierowanych do różnych części państwa oraz jednocześnie porządkowanie przepisów ogólnych związanych ze służbą cywilną doprowadziły ostatecznie do wydania regulacji ogólnorosyjskiej w tym zakresie. Stało się to w 1832 r. w preambule czytamy:

W nagrodę dla urzędników, poświęcających się służbie cywilnej w obwodzie kaukaskim, Gruzji, prowincjach zakaukaskich, Syberii i gubernii ołonieckiej, zostały ustanowione różne przywileje; a ponieważ przywileje te wydane w różnym czasie, z różnych powodów, zawierają różnorodne regulacje, gdy okoliczności i cel ich jest w najwyższym stopniu jeden i gdy w następstwie wynikły z tego niedogodności, to dla zapobieżenia im [...] odtąd, na przyszłość, zarówno przy mianowaniu urzędników jak i służby kancelaryjnej do wymienionych miejsc, jak i w przyznawaniu nagród za służbę przez nich tamże kontynuowaną, kierować się we wszystkich gałęziach administracji następującymi ogólnymi zasadami [...]

Ukaz powyższy z 30 marca 1830 r.[st.st.] został opublikowany przez Senat 18 kwietnia. Składał się z 17 punktów podzielonych między trzy części dotyczące kolejno przywilejów przy mianowaniu, w czasie kontynuowania służby oraz stosunku do aktów poprzednich. Zasadniczo jedynie uporządkowano dotychczasowe regulacje, ale pojawia się też kilka nowości np. zapobieganie przenoszenia urzędników między terytoriami uprzywilejowanymi i wstępowania na służbę po kilka razy do tego samego kraju, czy wcześniejszego nabywania praw do emerytury. W trzeciej części zaznaczono, że znosi się wszystkie poprzednie akty prawne w tym względzie poza tymi, które dotyczyły służących na Kamczatce, Ochocie i w Giżydze (*Гижига* – obecnie obwód magadański) – „z uwagi na specjalne warunki miejscowe” oraz takich rodzajów służby, które funkcjonują na odrębnych zasadach (do tego czasu dotyczyło to np. szkolnictwa). Ponadto punkt 17-y utrzymywał w mocy ukazy (z 22 lipca 1822 i 6 lutego 1827 [st.st.]) o przydziałach ziemi dla służących w guberniach syberyjskich i obwodzie kaukaskim.⁸³

Jednak już wkrótce roku mamy do czynienia z kolejnym konfliktem między prawem ogólnym a przywilejami. Tym razem rozstrzygniętym na rzecz prawa ogólnorosyjskiego.⁸⁴ Znowu mówiło się o szkodliwych rozbieżnościach tym razem dotyczących tzw. *чинопроизводства*, czyli porządku awansowania w rangach. W 1834 r. wydano *Общее положение о порядке производства в чины по гражданской службе*, które za główny cel (nigdy nie osiągnięty) stawiało sobie stopniowe przywrócenie łączności między rangami urzędników a klasami stanowisk. Podkreślono, że do wysłużenia dodatkowego wynagrodzenia m.in. w Gruzji będą liczone tylko lata przepracowane na stanowiskach nie niższych, niż naczelnika stołu.⁸⁵

⁸³ PSZRI II, t. VII (1832), № 5267, 30 III 1832 r., (opublikowany przez Senat 18 kwietnia), об определении на службу чиновников по гражданской части в кавказской области, Грузии, Закавказских провинциях, Сибири и Олонекской Губернии.

⁸⁴ PSZRI II, t. IX (1834), № 7224, 25 VI 1834 r., (opublikowane 30 czerwca), высочайшее утвержденное положение о порядке производства в чины по гражданской службе.

⁸⁵ PSZRI II, t. IX (1834), № 7621, 4 XII 1834 r., высочайшее утвержденное положение комитета ми-

W roku następnym znów wychodzi duża generalna ustawa o przywilejach służby w wymienionych już regionach, ale bez guberni ołonieckiej.⁸⁶ Chodziło o dostosowanie uprzywilejowanych zasad awansowania w rangach do prawa ogólnego. Stwierdzono przy tym, że nie mogą one mieć dalej miejsca i dlatego zastąpiono je innymi m.in. skróconą usługą orderów. Omawiany ukaz przewidywał także różnego rodzaju pomoc państwa w kształceniu dzieci. Istotnym uzupełnieniem były też dodatki do wynagrodzenia za usługę kolejnych pięcioleci w wysokości $\frac{1}{4}$ pensji. Ukaz wszedł w życie dnia 1 stycznia 1836 r. [st.st.]

Genezy rezygnacji z przywilejów w awansowaniu należy szukać w samej Rosji. Otóż wielu urzędników z wysokimi rangami zaczęło wracać do Rosji, gdzie zajmowali wysokie (odpowiednie uzyskanym rangom) stanowiska nie posiadając do tego ani kwalifikacji merytorycznych ani moralnych, dlatego też położono nacisk na zatrzymanie tych urzędników daleko od centrum kraju i stworzono system zachęt do zakładania rodzin traktując ich jak dobry materiał kolonizacyjny. Zapewne w tym celu rozciągnięto rozdawnictwo ziemi urzędnikom z Kaukazu na Sybir i Gruzję.

Jednak już wkrótce rozpoczął się proces korozji prawa różnego rodzaju przywilejami specjalnymi, choć już na o wiele mniejszą skalę. Mianowicie do 1837 r. przywileje służby cywilnej na Kaukazie i na Syberii były takie same jak w Gruzji. Jedynie stawki wynagrodzeń były nieco wyższe dla urzędników wysyłanych za Kaukaz. Jednak wraz z wprowadzeniem w 1840 r. reformy wszystkich działów tamtejszej administracji zwiększono prawie dwu i półkrotnie stawki wynagrodzeń dla zatrudnionych w nich urzędników.⁸⁷

Lata 30-te XIX w. to stała i rosnąca presja na unifikację Zakaukazia z Rosją. Pojawia się szereg projektów, z których tylko te o charakterze militarnym cieszyły się uznaniem. Jednym z głośniejszych stał się projekt senatora J. I. Miecznikowa z 1831 r. Uznawał on, że konieczna jest za Kaukazem m.in.: „a) [...], b) kolonizacja Rosjanami, c) utworzenie rosyjskiej szlachty, d) rozdanie rosyjskim urzędnikom majątków w Zakaukaskim Kraju na własność, e) [...]”. Ponadto we wszystkich tych poczynaniach należy mieć na uwadze jeden wyżej opisany cel, tj. aby zrusyfikować kraj lub, mówiąc alegorycznie, spoić go z Rosją.⁸⁸ Także specjalnej komisji br. P. W. Hana⁸⁹ polecono opracować projekt praw zapewniających ściąganie urzędników rosyjskich na służbę

нистров, объявленное сенатом 8 января 1835 г. О производстве прибавочного жалования чиновникам, служащим в кавказской области, Грузии, закавказских провинциях и Сибири.

⁸⁶ PSZRI II, t. X (1835), № 8164, 26 V 1835 г., (opublikowane 19 czerwca), высочайшее утвержденное положение о преимуществах службы в губерниях и областях сибирских, в Грузии и областях кавказской и закавказских.

⁸⁷ Российский Государственный Военно-Исторический Архив [dalej jako: РГВИА], ф. 232, оп. 1, д. 23, к. 52, докладная записка кавказского областного суда, главному начальнику кавказской области господину генерал-лейтенанту от кавалерии Владимиру Осиповичу Гурко. Na marginesie dopisano - Его сиятельству господину министру юстиции от начальника кавказской области.

⁸⁸ *Из проекта ревизовавшего Закавказский Край сенатора Е. И. Мечникова. О преобразовании системы управления в Закавказье и колонизации края, [w] Колониальная политика русского царизма в Азербайджане в 20-60-х годах XIX в., cz. 1: Феодалные отношения и колониальный режим. 1827-1843 гг., Moskwa-Leningrad 1936 (www.hrono.ru/dokum/kavkaz1831.html).*

⁸⁹ *Ган, Павел Васильевич (Пауль Теодор фон), [hasło w] Д. Н. Шилов, Ю. А. Кузьмин, dz. cyt., s. 178-180.*

za Kaukaz.⁹⁰ *Nota bene* nadużycia wykryte przez tą komisję spowodowały zwolnienie br. Rozena i zastąpienie go gen. J. A. Gołowinem⁹¹.

Uwierczeniem tej presji było wydanie w 1840 r. ustawy wprowadzającej administrację na zasadach ogólnorosyjskich, według propozycji senatora Hana. Jednocześnie, tego samego dnia, wydano ustawę dotyczącą przywilejów służby tylko za Kaukazem.⁹² Ustawa ta praktycznie znosiła porządek wprowadzony do *Свода уставов о службе гражданской*⁹³. Zasady w niej wyłożone podzielono między dwie części traktujące o służbie w administracji cywilnej i wojskowej. Część pierwsza została następnie podzielona na przywileje: przy wstępowaniu na służbę (*при определении*), kontynuowaniu służby i emerytalne (*о праве на пенсии*). Przy wstępowaniu na służbę przysługiwały podwójne *прогоны* oraz dwie zapomogi na zagospodarowanie w wysokości półrocznego wynagrodzenia: po przybyciu i po roku służby – bezwrotne pod warunkiem przesłużenia 3 lat. Jednocześnie podkreślono, że przywileje nie przysługują ludności rdzennej (*чиновником из туземцев*) i osobom, które przenoszą się z innych terytoriów uprzywilejowanych. Bardziej rozbudowane były przepisy dotyczące przywilejów związanych z kontynuowaniem służby, co stanowi ukoronowanie nowej tendencji. Nie szafowano już awansami w rangach skracając oczekiwanie na awans o jeden rok zarówno za wysługę lat jak i za zasługi. Te wyraźne ograniczenie przywilejów zrekompensowano zapisem bardziej odpowiadającym polityce władz. Mianowicie wprowadzono dodatki za służbę (stałą i nienaganną). Każdy rosyjski urzędnik dostawał od momentu przesłużenia 5, 10, 15 i 20 lat dodatek w wysokości odpowiednio $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ i wreszcie całego aktualnie pobieranego wynagrodzenia. Oczywiście zaprzestawano wypłacania tych dodatków po przeniesieniu urzędnika z Zakaukazia. Ponadto pamiętając o tym, że urzędnicy przybywający za Kaukaz pozostawiają wiele do życzenia zarówno pod względem wartości merytorycznych jak i moralnych założono uznaniowość tego przywileju.⁹⁴ Jeszcze dobitniej zaakcentowano ten problem przyznając prawo do kształcenia dzieci na koszt skarbu przysługujące za „усердное и безпорочное продолжение службы, при добропорядочном поведении”. Ponadto absolwenci musieli przesłużyć za Kaukazem co najmniej 6 lat. Miejscowe władze mogły wnioskować o przyjęcie dzieci urzędników do korpusów kadetów i na uniwersytety także na koszt skarbu państwa, ale w zamian przesłużenia przez absolwentów 10 lat w administracji Zakaukazia. W tej ustawie pojawia się też regulacja pozwalająca

⁹⁰ PSZRI II, № 10044, 17 III 1837 r., об отправлении в Тифлис особой комиссией для устройства Закавказского края; С. Эсадзе, dz. cyt., s. 68.

⁹¹ Odnaczył się m.in. w wojnie polsko-rosyjskiej 1830-31 r.; od 10 I 1834 r. dyrektor główny KRSWDiOP Królestwa Polskiego; 30 XI 1837 r. mianowany dowódcą Korpusu Kaukaskiego i głównozarządzającym (objął stanowisko 19 III 1838 r.); 23 XII 1842 r. zdał stanowisko; dostał majorat Prawda w powiecie łukowskim – *Голвин, Евгений Александрович*, [hasło w] Д. Н. Шилов, Ю. А. Кузьмин, dz. cyt., s. 214-217.

⁹² PSZRI II, t. XV (1840), № 13371, 10 IV 1840 r., высочайшее утвержденное положение о преимуществвах чиновников, служащих за Кавказом.

⁹³ Свод Законов Российской Империи, wyd. 1832 r., t. III, свод устав о службе гражданской, заłączniki do art. 450.

⁹⁴ W § 7 czytamy: „Назначение производства прибавочного жалования зависит непосредственно от главноупр., который, по представлениям местных начальств, разрешает производство сего жалования не всем вообще чиновником, но только тем, которые будут отличаться постоянным усердием к службе способностью к делам и хорошим поведением”.

na otrzymanie orderu św. Władimira 4 stopnia nie po 35 latach, ale po 25 (licząc 5 lat służby jako 7 lat wysługi). Swoją oddzięk znalazł też problem zachorowalności urzędników nie przystosowanych do miejscowego klimatu. Urzędnicy otrzymujący mniej niż 300 rubli wynagrodzenia rocznie mogli leczyć się w szpitalach wojskowych za darmo a pozostali płacili tylko za koszty utrzymania.

Poza zachętami do kontynuowania służby, praktycznie do końca życia, warto zwrócić uwagę na pewnego rodzaju politykę prorodzinną przejawiającą się w możliwości kształcenia dzieci na koszt skarbu oraz nie ściąganiu z rodziny zapomóg wydanych urzędnikowi w razie jego śmierci przed upływem 3-ich lat służby. Ponadto rodzinie zmarłego urzędnika przysługiwało nie tylko prawo wysłużonej przez niego do emerytury⁹⁵, ale także prawo do jednorazowej zapomogi w wysokości rocznego wynagrodzenia tegoż urzędnika. Jest to ewidentna zachęta do ściągania lub zakładania rodzin przez urzędników rosyjskich. Kształtuje się nowa wizja polityki rosyjskiej w postaci kolonizacji urzędniczej. Władze już nie ograniczają się do ściągnięcia urzędników celem obsadzenia etatów w miejscowej administracji, ale dążą do utworzenia kolonii rosyjskich m.in. na bazie tych urzędników i ich rodzin.⁹⁶ Istotny jest fakt, że wydana dwa lata później ustawa dotycząca przywilejów służby „в отдаленных и малонаселенных краях империи” nie obejmuje Zakaukazia.⁹⁷ Ta tendencja zostanie utrzymana także później.

Wprowadzenie reformy br. Gana oraz nowych przywilejów oznaczało stworzenie nowych i atrakcyjnych miejsc pracy dla Rosjan. Główne posady zajęli synowie z arystokratycznych rodzin, którzy tworzyli otoczenie reformatora. Pozostałe stanowiska obsadzono ludźmi świeżo przybyłymi z Rosji. Ich brak doświadczenia i pogarda okazywana miejscowej ludności były jednym z powodów klęski reform.⁹⁸

W wydaniu *Свода Законов* z 1857 r. w trzecim tomie poświęcono omawianym zagadnieniom rozdział V pt. „О преимуществах службы в отдаленных и малонаселенных краях Империи и в губерниях: Виленской, Гродненской, Ковенской и Минской” (ср. 1254-1410). Zastosowano tam podział na *главы* poświęcone poszczególnym kategoriom uprzywilejowanych terytoriów. Odrębnie potraktowano: 1. Syberię Wschodnią i Zachodnią oraz gubernie: archangielską, astrachańską, wołogodzka, wjacką, ołoniecką, orenburską i stawropolską (art. 1267 – 1283); 2) Obwód nadmorski Syberii Wschodniej, obwód jakucki i w resorcie rosyjsko-amerykańskiej kompanii; 3) Kraj Zakaukaski (art. 1353-1403) – z podziałem na przywileje cywilnych urzędników i wojskowych; 4) gubernie: wileńską, grodzieńską, kowieńską i mińską. W części wstępnej czytamy:

⁹⁵ W ustawie potwierdzono przywileje emerytalne ustalone w 1832 r. zgodnie z którymi urzędnicy rosyjscy za Kaukazem mieli prawo do połowy emerytury po 12 latach służby a do pełnej po 30 latach - PSZRI II, t. VII (1832), № 5267, 30 III 1832 r., (opublikowany przez Senat 18 kwietnia), Об определении на службу чиновников по гражданской части в кавказской области, Грузии, Закавказских провинциях, Сибири и Олонекской Губернии.

⁹⁶ PSZRI II, t. XV (1840), № 13371, 10 IV 1840 r., высочайшее утвержденное положение о преимуществах чиновников, служащих за Кавказом.

⁹⁷ PSZRI II, t. XVII (1842), № 15731, 9 VI 1842 r., высочайшее утвержденное положение о преимуществах службы в отдаленных и малонаселенных краях империи, preambula, p. 1.

⁹⁸ С. Эсадзе, dz. cyt., s. 80-81.

Wraz z wydaniem ustawy z 9 czerwca 1842 roku o przywilejach służby w odległych i słabo zaludnionych krajach imperium zniesiono wszelkie uprzednie postanowienia w tej kwestii, za wyjątkiem urzędów i organów, w tej ustawie specjalnie wymienionych oraz Zakaukaskiego Kraju, dla którego pozostawiono w swojej sile przepisy obowiązujące 9 czerwca 1842 roku.

Tak więc zupełnie specjalne podejście do przywilejów służby na Zakaukaziu przetrwało do tego momentu od początku lat 40-tych.⁹⁹ Co więcej zmiany w przywilejach wprowadzone od 1840 roku są właściwie kosmetyczne i nie naruszają ani nie poszerzają zestawu środków już zastosowanych. Z naszego punktu widzenia istotny jest jeszcze jeden fakt. Otóż ukształtowany dla Zakaukazia zestaw przywilejów dla urzędników ściąganych z Rosji został następnie zastosowany w Królestwie Polskim od 1867 r.¹⁰⁰ Różnice polegają jedynie na niewielkich przesunięciach akcentów.¹⁰¹

Zapewne już po wizycie na Kaukazie w 1837 r. car zdecydował się na jeszcze większą koncentrację władzy na poziomie regionu. ostatecznie więc powołano stanowisko namiestnika kaukaskiego w 1844 r. a w 1845 r. utworzono Komitet Kaukaski w Petersburgu. Ten ostatni był jednym z tzw. terytorialnych lub narodowych komitetów m.in. obok Komitetu ds. Królestwa Polskiego.

Namiestnik zarządzał Kaukazem Północnym i Zakaukaziem oraz linią kaukaską. Miał to być region ostatecznie oddzielony od Powołża. Co ważne namiestnik mógł zmieniać prawo lub dostosowywać je do potrzeb regionu. W ten sposób namiestnicy mogli rozstrzygać kwestie Kaukazu zgodnie z interesami miejscowej biurokracji i stosować tam rozwiązania oryginalne. Ponadto namiestnik łączył władzę administracyjną z wojskową. Był głównodowodzącym armią kaukaską oraz dowodził umocnieniami i wojskami linii kaukaskiej a więc łączył władzę administracyjną z wojskową (nad wojskami regularnymi i kozackimi). W tej sferze wojskowej podlegał tylko carowi. W rzeczywistości jego pozycję można określić jako ministra do wszelkich spraw regionu kaukaskiego niepodlegającego żadnemu organowi centralnemu władzy wykonawczej a bezpośrednio organowi prawodawczemu – czyli Komitetowi Kaukaskiemu.

Liczebnemu wzrostowi urzędników rosyjskich na Kaukazie w znacznej mierze sprzyjało stopniowe wprowadzanie administracji ogólnorosyjskiej w regionie, ponieważ każda reforma administracyjno-terytorialna prowadziła do zwiększania liczby etatów. Kolejni namiestnicy byli zwolennikami zachowania przywilejów dla urzędników rosyjskich do czasu pełnego zespolenia kresów z imperium, czyli rusyfikacji – nowej generalnej zasady polityki rosyjskiej, która zastąpiła machinalną chęć podboju i podtrzymania panowania.¹⁰²

⁹⁹ Свод Законов Российской Империи, wyd. 1857, t. III, art. 1256.

¹⁰⁰ Szerzej patrz: A. Górak, *Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867-1918)*, Lublin – Rządź Podlaski 2006, s. 190-212.

¹⁰¹ Por.: PSZRI II, t. XLII, № 44887, правила о преимуществах чиновников русского происхождения служащих в губерниях Царства Польского, zatwierdzone 30 VII (11 VIII) 1867 r. Wersja polska: Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 67, Ukaz najwyższy o prerogatywach urzędników ruskiego pochodzenia, służących w guberniach Królestwa Polskiego, z dnia 30 lipca (11 sierpnia) 1867 r., s. 291 i n.

¹⁰² Д. И. Исмаил-заде, *Население гордовъ Закавказского края в XIX - начале XX в.*, Moskwa 1991, s. 161-

Zakaukazie okazało się terenem testowania różnych rozwiązań, aż do wypracowania zasad generalnych obejmujących urzędników rosyjskich przybywających na służbę do regionów jeszcze nie zrusyfikowanych. Początkowy cel w postaci zapewnienia wakatów ustąpił rekompensatom za rozłąkę z ojczyzną i niedogodności klimatyczne. Ostatecznie jednak dla Zakaukazia wypracowano model odrębny, służący kolonizacji a przez nią i rusyfikacji terytoriów obcych etnicznie i posiadających tradycję państwową tzw. *образованных окраин*. Nic więc dziwnego, że gdy w połowie lat 60-ch Komitet ds. Królestwa Polskiego obradował nad przywilejami dla urzędników rosyjskiego pochodzenia przybywających na służbę do Kraju Nadwiślańskiego, skorzystał z już gotowych rozwiązań nie uzasadnionych, ani względami praktycznymi, ani klimatycznymi.¹⁰³

168; tenże, *Настоящий кавказец*, „Родина” 2000, nr 1-2, s. 85.

¹⁰³ Przy tej okazji kontroler państwowy W. A. Tatarinow wyraził następującą opinię: „Nie uważam aby Królestwo zarówno pod względem geograficznym jak i politycznym znajdowało się w położeniu aż tak wyjątkowym... Połączone drogami żelaznymi ze stolicami Cesarstwa, ma lepszy klimat i przedstawia wszelkie wygody życia. Królestwa Polskiego, oczywiście, w obecnych czasach, nie można uznać za taki kraj, przebywanie w którym byłoby związane z wyrzeczeniami” - cyt. za: Л. Е. Горизонтов, *Парадоксы имперской политики. Поляки в России и русские в Польше: (XIX – начало XX в.)*, Moskwa 1999, s. 173.

Summary

Artur Górak

Formation of Russian civil service privileges in Transcaucasia in the years 1800-1844

This article aims to present the Russian regulations striving to download and retain officials in Transcaucasia in the context of the later privileges for officials of Russian origin serving in the Polish Kingdom. Transcaucasia was the scene of testing various solutions, until the development of general rules covering Russian officials arriving on the service to regions not yet Russianized. The initial goal, in the form of filling vacancies, gave way to compensations for a separation from the homeland and climatic inconveniences. But finally, for the Transcaucasus, has developed a separate model, conducive to its colonization and Russification ethnically different territories and having its own tradition of state. It is not surprising that when in the mid 60s Committee for the Polish Kingdom (*Komitet po delam Tsarstoa Polskogo*) debated on the privileges for officials of Russian origin who come to the service of the *Privislanskiy Kray*, took advantage of ready-made solutions not reasonable, or practical considerations, nor the climate. From our point of view is important yet one fact: privileges formed for officials downloaded from Russia to the Transcaucasia was then applied in the Polish Kingdom since 1867. The differences depends only on the small shifts accents.